सॉसची बाटली

खरे तर तो अत्यंत अहिंसक म्हणून त्याला स्वत:ला आणि इतरही अनेकांना माहीत होता. तरीही आपल्याला असे कसे स्वप्न पडले, हे त्याला कळत नव्हते. एका हॉलमध्ये एक सभा चालली होती. तिथे तोही होता. खरे तर पिस्तूल त्याने फक्त सिनेमात आणि टीव्हीवर पाहिले होते. ते प्रत्यक्ष त्याच्या हातात कुठून आले ? पण अचानक त्याने उठून समोरच्या वक्त्याला गोळी घातली. तो तत्काळ कोसळला. त्यानंतर तो सहज त्या हॉलबाहेर निघाला. तिथे ना कुणी त्याला हटकले ना पकडले. पण बाहेरच्या पॅसेजमधून पुढे जात तो पायऱ्या उतरायला सुरुवात करणार तेवढ्यात समोरून तिघेजण आले. त्यानेच खून केलेला असल्याचे त्यांना माहीत होते. ते कसे ? त्यांनी टीव्हीवर पाहिले असेल का ? ते त्याला पकडणार आहेत हे जाणवताच त्याने त्यांनाही गोळ्या घातल्या. मग पायऱ्या उतरून तो रस्त्याने चालू लागला. संध्याकाळ किंवा खरे तर रात्रच असावी. पेरूगेटवरून चालत तो घरी पोचला. हे तर खरे तर पूर्णच चुकीचे होते. त्याचा शोध सहजच आधी घरीच तर घेतला गेला असता. पण घरी जायलाच हवे होते. कार्ड वापरले तर तो पकडला जाणे सोपे गेले असते. घरात असेल ती कॅश घेऊनच बाहेर पडायला हवे होते. कुणाशी काही न बोलता त्याने जेवण केले आणि असेल ती सगळी कॅश खिशात घेऊन तो बाहेर पडला. निघण्यापूर्वी त्याने कपडे बदलले. तो नेहमी वापरत नसलेला फुल टीशर्ट आणि जीनची पँट त्याने घातली. अर्थात रात्रीचीच वेळ होती. थोडे चालत गेल्यावर त्याला त्याचा एक एके काळचा जिगरी मित्र भेटला. त्याच्याशी जेव्हा अनेकदा वादच होऊ लागले तेव्हा त्याने त्याच्याशी संबंध तोडले होते. ते पुन्हा जोडायचा त्याने प्रयत्न केला तरी याने नाही म्हणजे नकोच आता, असे केले होते. अमुक ठिकाणी हात लावल्यास वा लागल्यास भाजते हे एकदा कळल्यावर पुन्हा पुन्हा कोण तिथे जाईल मरायला ? पण त्याने ओळख दाखवली म्हणून यानेही दाखवली. जाऊ दे आता, कशाला ते जुने सगळे, असा याने विचार केला. एक तर आपण एक हिंसक माणूस आहोत हे लौकरच यालाही कळणार आहे आणि दुसरे म्हणजे कशाला आता ते या शेवटच्या टप्प्यात, असाही याने विचार केला. त्या मित्राच्या हातात सॉसची बाटली कशासाठी होती, कोण जाणे, पण फोन आल्यामुळे किंवा स्वत:चेच खिसे तपासायचे असल्यामुळे असेल, त्याने ती बाटली याच्या हातात दिली. ते चालत राहिले. मग त्याने ती बाटली परत स्वत:च्या हातात घेतली. पूर्वी ते एखाद्या बारमध्ये गप्पा मारत बसत असत. त्याच जिव्हाळ्याचे पुनरुज्जीवन करत हा म्हणाला, कुठे जाऊ या ? तो म्हणाला इथेच पुढे उजवीकडे मैत्री नामक आहे, ते चांगले आहे. मग ते तिकडे गेले. पण हे झाल्यावर आपण जाणार कुठे आहोत ? सगळे एस्टी स्टँड आणि स्टेशने इथे लक्ष असणार. परगावी जरी गेलो तरी सगळ्या हॉटेलांकडे आपले फोटो आणि वर्णने गेलेली असणार. अपराधी भाव आणि भीती लपवत तो बोलत राहिला. पूर्ण आयुष्य आपण नाकासमोर घालवले आणि आता हे असे घडल्याने आणि ते उघड झाल्याने घरचे, नातेवाईक, मित्र या सर्वांनाच प्रचंड धक्का बसेल, काहींची तर आयुष्येच बदलतील, या विचाराने त्याच्या हृदयाचे ठोके उलटेसुलटे पडत होते. गप्पा मारता मारता तो विषय आलाच त्याच्या बोलण्यात. तो म्हणाला – आपल्याला आवश्यक तेवढ्याच आठवणी राहाव्यात – रागलोभ, मानापमान, आवडनिवड हे सगळे सतत येईल तसे नष्ट होत राहावे. म्हणजे मग चुकूनही आपल्या हातून हिंसा घडणारच नाही – अगदी मानसिकही नाही घडणार – असे जगता येऊ शकेल ? तो मित्र चखणा उचलत होता, तो त्याने तोंडात टाकला, मग त्याने एक घोट घेतला आणि जरा वेळ विचारात बसून राहिला. मग किंचित हसून तो म्हणाला – हा लईच एकदम आध्यात्मिक आहे प्रश्न, अवघड आहे. ते सवडीने काढ शोधून तू. सध्या आपल्यांतले सगळे विसरून जाऊ आणि दिलजमाई करू. भेटत राहू पूर्वीसारखे. यावर हा म्हणाला की हो, दिलजमाई करूच पण भेटत राहू की नाही, ते नाही माहीत. त्या मित्राला काही कळले नाही.

--- ००० ---

चिमणी

मी खरे ते बोलून टाकणार. मी एक बाजारबुणगा माणूस आहे. म्हणजे पूर्वी फौजेबरोबर काही इतर माणसे असत त्यांतला एक. इतर कामांसाठी किंवा बिनकामाचीही. मी प्रत्यक्ष तो तसा नाही पण माझा अर्थ तोच आहे.

खरे तर माझा अर्थ मी कधी शोधायचा खास निकडीने असा प्रयत्नही नाही केलेला. शिवाय, जगण्याचाच काय अर्थ याचाही शोध घेतात म्हणे काहीजण. मी तेही नाही केले. मी साधा विचार केला. शोधणार कोण, मीच ना, मग, माझ्या बाहेरचे असे काय सापडू शकणार आहे ? जगण्याचा अर्थ काय झाडावरून थोडाच पडणार आहे सफरचंदासारखा ? की ओसंडून वाहणार आहे पाण्यासारखा माझ्या वस्तुमानामुळे ? तसे मी इतरांनी सांगितलेले जगण्याचे अर्थ खूप वाचले/ऐकले/पाहिले. उत्सुकता होतीच हो, नाही कशाला म्हणू ? पण काही सापडल्यासारखे नाही वाटले. ते डोक्यात जमा झालेले मी कधी कधी थोडेफार आठवू शकत होतो, इतकेच.

आपण एका बंदिस्त खोलीत जगतो असे फीलिंग यायला लागल्यामुळे एकदा असे वाटूनही गेले की खरेच साले असे जगून पाहायला हवे. बंद खोलीत. पण मग नोकरीचे काय ? निवृत्त झाल्यावर पाहू, असे ठरवले.

मी कुणाला काही सांगितले नाही. माझे अर्धे मित्र नास्तिक होते आणि अर्धे धर्मद्वेष्टे. पण त्यामुळे आमच्या मैत्रीत काही फरक पडत नसे. मला ते आस्तिक सर्वधर्मसमभावी म्हणत. एक प्रकारचा गौरवच तो. पण मला अशी माझ्या वा जगण्याच्या अर्थाबद्दल कधी कधी उत्सुकता वाटते, हे त्यांना मी सांगितले असते तर ते मला हसले असते. ते म्हणत की आपण आपली बुद्धी वापरत जगतो की नाही – त्या बुद्धीला त्या त्या वेळी जे जे महत्त्वाचे वाटते तोच एकूण अर्थ. दुसरे काही असूच नाही शकत. मग जगात इतके तत्त्वज्ञ, धर्मप्रसारक, संत होऊन गेले ते काय झक मारायला, असे मी त्यांना विचारे. ते म्हणत, अरे, ते फक्त तर्कशास्त्राची प्रगती करण्यासाठी होते. बाकी काही नाही. बघ ना, पूर्वपक्ष, उत्तरपक्ष – हे सगळे तेच तर आहे. याच्यावर, त्यांना न सांगता, मी एकदा इहवादाच्या बाहेरचा उपाय करून टाकला. ही मीच कल्पिलेली आभासी माणसे असून माझ्या शोधाला गती देण्यासाठीच ती या जगात आहेत, असे मी ठरवून टाकले.

मी कधी कधी एकटा फिरायला जाई. ते म्हणत, असे कधीही कुणी एकटे राहू नये. कशाला तो खिन्नता रोगाचा धोका ? पण मी त्यांना जुमानत नसे. फिरून येताना मी एकटाच वाटेतल्या बागेत जाऊन तिथल्या बाकावर बसे. इतर स्त्री-पुरुष, खेळणारी मुले, पक्षी यांचा मला काही अडथळा होत नसे. पण अशा निरनिराळ्या जागा, इतकी माणसे जगात असणे हेच मला गूढ वाटे. मुख्य म्हणजे या वाटण्याची मजा येई.

एकदा एक सुमारे सत्तरीतला माणूस माझ्याच बाकावर येऊन माझ्या शेजारी बसला. सामान्यत: लोकांना राजकारणावर बोलायला आवडते, म्हणून मी तो विषय काढला. तर तो म्हणाला, आमच्या घरातल्या फिरत्या पंख्यावर आपटून एक चिमणी मेली. मीच तिला उचलून बाहेर टाकले. मी तिला वाचवू शकलो असतो का, असाही विचार येतो मनात कधी कधी. पण ती साली माझ्या स्वप्नातही येते. कधी चिमणी म्हणून तर कधी सुंदर स्त्रीचे रूप घेऊन. आणि म्हणते काय, तर म्हणे तुला म्हणजे मला एकटे वाटू नये म्हणून ती आहे माझ्या जगण्यात. मी स्पष्टच विचारले त्या माणसाला, तुम्ही खिन्नबिन्न तर नाही ? यावर तो म्हणाला की मला म्हणजे त्याला खरेच नाही माहीत. पण असणारच हो खिन्न कारण ती चिमणी जरी खरीखोटी कशीही असली तरी ती दुसरीच असणार ना ! ती आणि मी एकच, असे कसे असेल ? इथूनच मला अर्थाचा मार्ग दिसेल असे मला त्या क्षणी वाटले.

--- ००० ---

करकोचा

खरेच सांगतो, करकोचा मी पाहिलेलाही नाही. चित्रपटातही नाही. आपल्याकडे बऱ्याचदा बगळे दाखवतात. करकोचे नाहीत. बगळ्यांची माळ ठीक आहे पण करकोच्यांची माळ ऐकलीय कधी कुणी ? तर जे मी पाहिलेलेच नाही वा मला माहीतच नाही किंवा सतत कानावर पडतेय, असेही नाही, ते कसे येईल माझ्या बोलण्यात ? लहानपणी ती कोल्हा-करकोचा गोष्ट ऐकली होती, इतकेच. पण ती काही इतकी अगदी माझे मन व्यापून बसलेली नाही. आणि कारणच काय मुळात ? तो पक्षी आहे, हे इतपत ठीक पण याहून जास्त काहीच नाही. माझ्या बोलण्यात तो यायचा चान्सच नाही. शेवटी कितीही, कुणीही असो, त्याच्या वा तिच्या मनाच्या कक्षेत असेल तेच बोलणार ना ? तर तुम्ही म्हणालात की मी करकोच्याबद्दल बोललो. एक वेळ बगळा ठीक पण करकोचा ? नोप ! मला तर असेच वाटते की बगळ्यावर बोलण्यासारखे काही नव्हतेच तुमच्याकडे म्हणून मुद्दाम तुम्ही करकोचा आणलात. तुम्हाला तरी समजतो का करकोचा, हा डाऊटच आहे मला. पण करकोचा खोडून काढायला तुम्हाला सोपा वाटला. त्याच्या विरोधात काही आर्ग्युमेंटस तयार होती तुमच्याकडे. आणि मला तुम्ही नामोहरम केलेत असे दाखवता यायलाच हवे, ही तुमची मानसिक निकड होती. कारण, तसे तर मी बगळ्याबद्दलही बोललो नव्हतो. पण मी बगळ्याबद्दल बोललेलो असू शकतो हे लोकांना पटू शकते, त्याचा फायदा घेऊन तुम्ही जरा पुढे गेलात. आणि माझे म्हणणे म्हणजे करकोचाच आहे असे दाखवत मला हरवण्याचा तुम्ही घाट घातलात. आता मी कितीजणांना सांगत बसणार की अहो, नाही, मी पार अनभिज्ञ आहे करकोचाबद्दल ? खरे तर तुम्ही माझ्या नावावर हा करकोचा खपवलात त्यामुळे या शब्दाकडे माझे लक्ष तरी गेले. अन्यथा कारणच नव्हते काही. पण त्यामुळे दृश्य असे झाले तयार की करकोच्यावरून पुढे तुम्ही जे बोलताहात ते तुमचे बरोबरच आहे. तुम्ही हे असले क्षुद्र गेम खेळावे हे मला काही आवडलेले नाही. पण मी काय म्हणतोय हे तुम्हाला समजतच नसल्याने तुम्हाला वाटते की पूर्ण मलाच निकालात काढावे. पण एक लक्षात घ्या, माझे अमुक असे म्हणणे आहे असे काहीही सांगत निरनिराळे लोक मला ठिकठिकाणी खोडत राहतील. सगळे कदाचित माझ्यापर्यंत येणारही नाही. आणि समजा कळले ते मला तरी असे किती ठिकाणी मी स्पष्टीकरण देत बसणार ? आणि मीच बरोबर असे सिद्ध करायची जिद्द तरी कुठाय माझ्यात ? किंबहुना असे वादात जिंकणेबिंकणे हे मला निरर्थकच वाटत आलेले आहे. माझ्या मताप्रमाणे जग घडले म्हणजे सर्व माणसांसाठी तो स्वर्ग असेल, असा भ्रम माझ्या डोक्यात नाही येऊ शकत. कारण पाहतो ना मी, जग कसे असायला हवे हे सांगणारे लोक ! या सगळ्यांचा महत्त्वाचा प्रॉब्लेम मला हा दिसतो की हे जग आता आहे असे भंगार कशामुळे झालेय हे नाहीच घ्यायचेय त्यांना समजून उलट तो प्रश्नही नकोय त्यांना समोर म्हणूनच तर ते जग कसे असायला हवे त्याच्या कल्पना लढवत राहतात.

माझे म्हणणे एवढेच असते की सध्याचे जग हे मतमतांतरांचे आहे. मग त्यात अस्मिता, कट्टरता, अतिरेकीपणा, दहशतवाद, हे सगळे आले. एकदा तुम्ही मतस्वातंत्र्य म्हटले की थांबवणार कुठे ते ? म्हणजे सगळे मान्यच होते ना यात – संघर्ष, हिंसा, अन्याय, विषमता ? तुम्ही म्हणता की तुमची मते स्वर्ग आणणार आहेत आणि तो नेमक्या तुमच्या विरुद्ध मतांचाही तेच म्हणतो – त्याची मतेच हितकारक आहेत ! म्हणून मी म्हणत होतो की मतांचा हा मार्गच नाकारता येईल का ? मी मत नव्हतो मांडत. पण यात तुमचे मत खोडले जाते असे तुम्हाला वाटले. आणि खोडण्यासारखे तर मी काही बोलतच नव्हतो. म्हणून हेतूपूर्वक तुम्ही करकोचा आणलात. मी एवढेच करणार -- आपल्याला काही म्हणायचेच नाहीय तर खोडले काय जाणार, असे म्हणून दुर्लक्ष करणार. दुसरा काय आहे प्रश्न ? मी असा सगळीकडे खोडला जातोय असे दिसत राहिल्याने माझी प्रतिमा पराभूत दिसेल का ? अहो, प्रतिमा म्हणजे सादर केलेले एक मतच तर असते ! माझ्या प्रतिमेची तरी मी कशाला काळजी करू ? चालू द्या तुमचे ! यातून होणार काय शेवटी – संगळ्यांचीच मते जोरात चालू राहणार, कुणाच्याच मताप्रमाणे पूर्ण काही घडणार नाही आणि नुसतेच कुणी जिंकत आणि कुणी खोडले जात राहणार ! करकोचा हाच विषय सतत चर्चेत ठेवा तुम्ही ! चालू द्या !

--- ००० ---

त्याग

माझी भाषाच तुम्हाला हास्यास्पद वाटत होती असे नव्हे तर माझ्या आठवणींच्या सावल्याही तुम्हाला तुडवून काढायच्या होत्या. खरे तर तुम्हाला एक कळलेले होते की नको तो गौप्यस्फोट होऊन गेलेला आहे आणि आता कोणतेही बदल थोपवणार नाहीत उघडकीला आलेला तुमचा रोग. पण त्याचाच राग तुम्हाला काढायचा होता आणि साहजिकच मीच होतो निमित्त ती जखम खोलली जाण्याचे, हे तुम्ही जाणून होता. आता तुम्हाला परतीचा मार्गच उरला नव्हता, याने होणारा तुमचा तिळपापड निदान भटक्या कुत्र्यांना तरी ठार करेल आणि त्यामुळे तुमच्या मेंदूतल्या पेशी शमतील, असे तुम्हाला वाटत होते. आता होता कुठे तुम्ही आनुवंशिकतेचे बंदी ? आहे त्या संसारात क्रांती करत राहण्याचे तुमचे स्वप्न भंगून गेलेले होते. मला का धरत होता तुम्ही जबाबदार ? कारण, असलेले, दिसणारे कोणतेही अस्तित्व सहन नसते करू शकले तुमचे हे वैरभाव. पण मला नगण्य लेखणे तुम्हाला अपमानास्पद वाटत होते. मला महत्त्व दिले तरच तुमच्या क्रोधाला कोंदण मिळणार होते ऐतिहासिक विश्लेषणाचे. वर्षानुवर्षे चाललेला प्रवास कंटाळवाणा असला तरी धोकादायक नव्हता. तुमच्या प्रेयसीचा लठ्ठपणा हा काही अगदी गगनाला गवसणी घालणारा प्रॉब्लेम नव्हता. तिला तर तुम्ही सांगूही इच्छित नव्हता की एका नगण्य कबूतराने चोच मारली होती तुमच्या असण्यावर आणि त्याने विद्ध झालेली होती तुमची सर्वमान्य दुनिया.

लपवूनच ठेवायचे होते तुम्हाला माझे असणे. मी तुम्हाला माहीत झालेलो होतो ते निष्कारण तुम्ही माझ्या नादी लागलात तुमच्या खिन्नतेत म्हणून. लोकांना हे कळणे शक्यच नव्हते. तुमची काळजी घेण्यासाठी तुमचे आप्तस्वकीय कधीही तयार होते पुन्हा तुमची हरवलेली शिफारसपत्रे शोधून द्यायला. तुमचे राग लोभ प्रेम लळा एवढेच काय तुमचे संतापही शाबूत राहावे अशीच त्यांची इच्छा होती. तरच हे जग, नष्ट होण्याच्या भीतीशिवाय करू शकणार होते शास्त्रीय राजकीय आर्थिक सामाजिक सांस्कृतिक आणि भौगोलिक प्रगती. कारण कुणाचीही जखम उघडी राहणे म्हणजे सतत अनिश्चिततेचे सावट वाहू देत राहणे होते. त्यांची मुले त्यांनी घातली होती सैनिकी शिक्षणात आणि सीमाभाग शाबूत ठेवणे मस्टच होते. आतले अन्याय हळूहळू आज ना उद्या जाळून टाकता येतील पण जगात हसे होऊ नये हे महत्त्वाचेच होते, याबद्दल त्यांना वा तुम्हाला शंकाच नव्हती.

पण सुदैवाने वा दुर्दैवाने तुम्ही अंड्यातून बाहेर पडलाच होता. आता परत अंड्यात कसे जाणार ? आता तुम्हाला एकच मार्ग होता, तो म्हणजे पुन्हा तुम्ही खिन्नतेत गेला आहात असा बहाणा करणे. आणि तुमचा देवावर विश्वास असल्याने तुम्ही औषधे घेणार नाही, असे म्हणणे. समुपदेशनाला येणाऱ्या कुणालाही, सारखे लैंगिक बोलून पळवून लावणे. तुम्ही त्यांचेच आहात हे दाखवत राहण्यासाठी आता तुम्ही त्यांच्यापासून तुटला आहात असे भासवणे अत्यावश्यक होते. आणि तसे, मनातून, म्हटले तर, माझ्यावर राग काढत राहण्यात काही तथ्यच नाही, हे तुम्हाला समजत होते. पण जगाच्या व्यवहाराला व्यवहारानेच उत्तर तर शोधावेच लागणार होते. अस्तित्व टिकवायचे असेल तर साशंकता आणि संशय यांचा त्याग करावाच लागणार होता.

--- ००० ---

साप, पक्षी आणि माणूस

डोंगराळ रस्त्यावर जाणाऱ्यायेणाऱ्या कार्सखाली सापडून मेलेले अनेक लहानमोठे साप दिसतात. लहानच जास्त. त्यांना कळतही नसेल की आपण जिवंत होतो आणि आता मेलोय. त्यांच्या बाजूने बोलायला वकीलही नसतात कुणी. फक्त एकदा एक मोठा साप तिथून जाताना रागावून बोलला होता, ते असे होते – यांच्या हातून मांजर मेले की साले पश्चात्ताप म्हणून सोन्याचे मांजर दान करायचा विधी करतात – मग ह्या ना आता सोन्याचे साप ! तेव्हा माझ्या मनात विचार आला की याला कसे कळले असेल ते मांजराचे ? कारमधले लोक जर उतरले ना खाली तर कडकडून चावेल हा त्यांना. पण, भावनिक स्मृती जास्त नसते त्याला, हा एक प्रॉब्लेम असतो त्याचा. किंवा नसतो, असेही म्हणता येईल. त्याच्या चकचकीत त्वचेसारखाच, किंचित पावसात भिजलेला नागमोडी रस्ता हे सगळे रोजच पाहतो आहे. पण कुणाचे बरोबर कुणाचे चूक हे त्याला कळू नाही शकत. तरी त्याला थोडे वाईट वाटतेच. पण तो त्याचे काम नाही थांबवू शकत. माणसांच्या जगातल्यासारखे न्यायदान त्याला कसे येणार ? पण त्याला कुणी दोषही नाही देत. जवळून उडालेला एक पक्षी म्हणाला, इतक्या कशाला लागतात भावना आणि कल्पना ?

मी वर पाहिले. मला उंच उडणारे पक्षी दिसले. त्यांना हा असा गाड्यांखाली मरायचा धोकाच नाही. एकदा तर मला प्रश्नच पडला होता की मरतात तरी कसे हे ? उडता उडता हार्ट अटॅक येऊन वा स्ट्रोक आल्याने थेट खाली पडून मेलेत, असे तर कधी दिसत नाही. मग एकाने सांगितले, म्हातारपण, आजार हे त्यांनाही असते पण मरायच्या वेळी ते असे बाहेर नाही काही उद्योग करत. त्यांच्या घरट्यात वा लपण्याच्या ठिकाणी ते जातात आणि तिथे मरतात. त्यांचे विघटन लौकर होते. किंवा कुठे खालीबिली पडले तर तसले मेलेले अन्न चालणारेही काही असतात. तसे संपतात मग ते. अंत्यदर्शनबिर्शन काही नाही. मयत पक्ष्याच्या साथीदारांना दु:खबि:खही होते म्हणे !

माणसालाच कटकटी फार. जाळा, पुरा. पण मेल्यावर काही कळतच नसणार म्हणा ! तरीही त्याच्या आठवणी जागवा, श्राद्ध करा, आणि असे वर्षानुवर्षे करा ! आणि फारच मोठा कुणी असेल तर त्याची स्मारकभवने उभारा, रस्त्यांना नावे द्या, पुतळे उभारा, पुतळ्यांच्या विटंबना करा, त्यांतून दंगली करा, एकमेकांचे मर्डर करा आणि मग शेवटी सलोख्याचे, शांततेचे आणि प्रेमाचे महत्त्व चर्चेत ठेवा ! सर्वांत बुद्धिमान प्राणी माणूसच – निर्विवाद !
--- ००० ---

दगड

सकाळी तुम्ही उठता तेव्हा तुमच्या डोक्यातला तुमच्या स्वभावाचा दगड संपृक्त होऊन घट्ट झालेला असतो. काही मिनिटे तुम्ही बोलतही नाही कुणाशी. त्या दगडाने तुम्हाला पूर्ण तोडलेले असते आजूबाजूच्या हवेपासून. आता पहिले काम हेच असते की त्याला थोडा तरी मऊपणा आणणे. अन्यथा या एकाकीपणाने या जगातून निवृत्तच झाल्यासारखे होईल आयुष्य. खरे तर हा दगड, जगणे कंटाळवाणे, कोंडलेले, क्रूर आणि दु:खी करत राहतो, हे कळत असूनही काही करता येत नाही. पण खोटे कशाला बोला, मधून मधून सुखाचे कारंजेही उडतातच की त्यातून ! पण साले ते आपोआप त्याच्यातून नाही उडत. सारखे बाहेरून काहीतरी घडावे लागते. स्पर्श वा बातमी वा आठवण. हा दगड साला चेहऱ्यावरही करतो परिणाम बाहेरच्या. कितीही नको वाटले तरी तुम्ही कोण आहात, कसे आहात ते सारखे अधोरेखित करत राहतो. त्यामुळे, त्या मर्यादेतच लोक आपुलकी ठेवतात, घाबरतात, सावध राहतात आणि काळजी घेत राहतात त्यांच्या त्यांच्या आयुष्याची. त्यातून प्रेमाचा माहोल जो उभा राहतो तो म्हणजे असतो काहीशा मऊ पडलेल्या स्वभावांचा आनंदोत्सव. रात्रीची सहल आणि दिवसाचे सिनेमे एवढाच फरक वागवत. उत्तम दारू असावी, खाद्यपदार्थांची रेलचेल असावी आणि दगड विसरत राहणे जमत राहावे, असे मस्त सगळे ! शेवटी जे काय बोलायचे, ठरवायचे ते वस्तू आणि माणसे यांबद्दलच तर असणार. हेच तर नैसर्गिक असते. दुसरे काही तर कल्पनेतही आलेले नसते.

यातून आता माणसे, वस्तू, निसर्ग दुरावत जाणे तर घडणारच ना. ते अगदी तर्काला धरून आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोणाचेच तर आहे. त्याचे परिणामही घडणारच ना काही ना काही. तुम्ही ठरवता की याला नियती न म्हणता विज्ञान म्हणायचे. खरे तर शब्द, भाषा तुम्ही हळूहळू शिकत आलेले असता – त्यातूनच तर तुमच्या दगडाचे शिल्प तुम्ही घडवत आणलेले असते. ते मात्र तुमच्या बाहेर दिसणाऱ्या शरीरासारखे नसते. ते असते पिकासोच्या चित्रासारखे – हात भलतीकडेच असलेले, डोक्यामागे नाक आणि छातीवर डोळे असलेले. मुख्य म्हणजे तुम्हाला स्वत:ला नग्न आणि कुरूप दिसणारे पण थोडेफार गुप्त ठेवता येणारे. बाहेर तुम्ही म्हणता की पिकासो खरे तर आपले खरोखरचे असणेच चित्रित करतो – हिंसक आणि प्रेमाचा अभाव असलेले आणि तरीही शांततेचे ढोंग करणारे. त्यामुळेच तर आपल्याला तो हवासाही वाटतो आणि त्याचा तिरस्कारही वाटतो. यात तत्त्वज्ञान कसले आलेय ? जे आहे ते आहे !

पण कधी तरी येतोच विचार साला की याहून वेगळे काही शक्य असेल का ? छे छे, हा प्रश्न तर आध्यात्मिक आहे, निसर्गबाह्य आहे, काल्पनिक आहे म्हणून तुम्ही फेटाळता. इथे तुम्हाला एक पुसटशी शंका चाटून जाऊ शकते की साल्या त्या नाइलाजाने जोपासलेल्या दगडाला सोडायची भीती तर आपल्याला बुद्धिनिष्ठ करत नसेल ? श्रद्धा नको, नियती नको पण हा जाच आणि ही हिंसा अटळ आहे का, याचा मागोवाच नाही घ्यायचा ? का, कशासाठी हा एवढा बंदोबस्त ? काही हरवण्याची, वेडे होण्याची शक्यता आहे यात की एक प्रकारची काल्पनिक खात्रीच आहे तशी ? आपण प्रेमाचे, आपल्या धैर्याचे कवच दिलेली आपली मुलेही आपण याच चरकात तर ढकलतो आहोत. त्यांना प्राप्त होणाऱ्या अवकाशाची इंचभरही जागा कुणी बळकावता कामा नये, म्हणजे तरी काय ? थोडेफार डिस्टर्ब होत का असे ना, त्यांचे अवकाश शाबूत राहिले की आपल्या कारंज्यांना आयुष्य मिळत राहील, हेच ना ? आपल्या स्वभावाचा दगड जड होत चाललेला जाणवणे आणि बधीर वाटत जाणे म्हणजेच वय होत जाणे ! की ? ---
--- ००० ---

अमानुष

त्याच्या पत्नीकडे संपर्क कौशल्य नव्हते. काही सांगताना ती कुठूनही सुरुवात करे. संबंधित पात्रांची नावे कधी सांगे तर कधी राहून जात. त्या पात्रांचे एकमेकांशी काय नाते हे ऐकणाऱ्याला नीट कळावे, याची काळजीच नसे सांगण्यात. एक तर तिच्या लांबच्या नात्यातले वा माहितीतल्या कुटुंबांचे अद्ययावत रेकॉर्ड त्याच्या डोक्यात नसे. खरे तर त्याला त्यात खास इंटरेस्टही नसे. हे असले बोलत बसणे, हे त्याला वेळ घालवायचे गॉसिप वाटे. त्यामुळे, त्याचे ऐकणेही सदोष असे. पण एक सभ्यपणा म्हणून तो समजून घेत असल्यासारखे बघत राही. मध्येच, चुकून, कुणाचे कोण वा कधी घडला हा अपघात वा कुठे घडला, असे काही विचारे. ती एकदम भडके. सगळे तर सांगितले, असा चेहरा करून जरा चिडून देई उत्तर. तरी त्याला नीट कळतच नसे. पण तो विचारायचा बंद होई. काय होणार आहे नाही कळले तरी, या विचाराने तो गप्प राही. झाले ते वाईट झाले म्हणे. त्यांच्यावर हे एक मोठेच संकट आहे, म्हणे. ती अजून काही सांगत राही. नातेवाईक यायला कसा उशीर झाला, त्या अपघातात गेलेल्या मुलाचे वडील कसे बेशुद्ध पडले, वगैरे. तो फक्त चेहरा गंभीर ठेवे आणि मनात म्हणे, जाऊ दे, मरू दे तिकडे.

असे दोनतीनदा झाल्यावर त्याने न कळलेले विचारायचेच नाही, हेच तंत्र वापरात ठेवले. पण नंतर पुढे कधी त्याचा उल्लेख आला तर ते पुढचेही कळत नसे. तेव्हा मात्र तो कुणाचे कोण ते विचारी. ती जोरदार चिडे. एवढे सगळे सविस्तर सांगितले तर होते. आपला नवरा आपल्याला किंमतच देत नाही, असे तिला वाटे.

शेवटी एकदा तो वैतागला. तू कृपया मला काही सांगतच जाऊ नकोस, म्हणाला. माझा मेंदू जरा स्लो असून माझे आकलन कमकुवत आहे, म्हणाला. कुणा दुसऱ्यांमुळे आपल्यांत नकोत वाद, म्हणाला. यावरही ती चिडली. अर्थशास्त्रातले बरे कळते इतके अवघड आणि हे सोपे मात्र नाही कळत. याचे कारण एकच आहे, ते म्हणजे माझ्याकडे तुमचे लक्षच नसते, असे ती म्हणाली. काय समजायचे ते समज, मरू देत तुझे नातेवाईक आणि माहितीतले सगळे. मला त्यांच्यांत कवडीचे इंटरेस्ट नाही, तो म्हणाला.

हे त्याने एकदा सहज त्याच्या एका मित्राला सांगितले. फारसे महत्त्व नसलेले पण प्रॉब्लेम असलेले असे कसे काही असते, हे सांगताना. मित्र म्हणाला की ही तुझी भूमिका बरोबर नाही. दुसऱ्यांबद्दल अशी असंवेदनशीलता धारण करणे हे अमानुष आहे. मग, नाही बाबा नीट कळले, हे न पाहता माझ्यावर चिडणे, हे नाही का अमानुष – त्याने विचारले. अरे, पण, एखाद्या माणसाचा मृत्यू आणि तुझा होणारा अपमान यांत विवेकाने काही फरक करशील की नाही – मित्राने विचारले. विवेकाने फरक तसा नाही बघायचा, हा म्हणाला. ते जे काय घडले त्यामुळे आमच्या जगण्याला आहे का काही धोका वा त्रास, हे पाहायचे. चिडचिड केल्यामुळे आमचे संबंध बिघडतात, प्रेमाचा नाश होतो – याला महत्त्व द्यायला हवे. लांबचे महत्त्वाचे की जवळचे याचा विवेक हवा. यावर तो मित्र म्हणाला की भूमिका ही मानवतेचीच असायला हवी, मग भले आपले नुकसान झाले तरी चालेल.

हे नक्की ना ********** , मग ऐक – या तुझ्या मानवतावादी भूमिकेमुळे आपले संबंध बिघडले, असे समज – तो म्हणाला. यावर, खड्ड्यात जा मग, तू अमानुष माणसा, तो मित्र म्हणाला.
--- ००० ---

यश

तो एक साधा सर्वसामान्य असा कॉलेजविद्यार्थी होता. अभ्यास, सिनेमा, क्रिकेट असा. खास विशेष उत्सुकता वाटावी असे फारसे काही नव्हते. पण, एका गोष्टीमुळे त्याच्यात जरा वेगळेपणा आलेला होता. एकदा, म्हणजे निदान असे झाले होते की, त्याला न्यूमोनिया झाला होता आणि त्यातच किंवा त्याच्या परिणामामुळेही असेल, त्याचे बीपी लो झाले होते. लघवी थांबली होती. डॉक्टर म्हणाले होते की मध्यरात्रीपर्यंत लघवी झाली तर ठीक, नाही तर अवघड आहे. तर ते सगळे एकदाचे निस्तरले गेल्यावर गूढ म्हटल्या जाणाऱ्या गोष्टींकडे त्याचे लक्ष जायचे. माणूस मुक्त होतो म्हणजे काय होते, असा एक प्रश्न, फार गांभीर्याने नव्हे, पण, असू दिला होता त्याने मनात.

त्याच दरम्यान वर्तमानपत्रांत बातम्या येऊ लागल्या एका हठयोग्याबद्दल. हठयोग म्हणजे काय, हे त्याला माहीत नव्हते. तसा तर त्याने राजयोग हाही एक शब्द ऐकलेला होता. त्याचाही त्याला अर्थ नव्हता माहीत. तर तो हठयोगी म्हणे पाण्यावरून चालून दाखवणार होता. हठयोग ही गोष्ट सत्य असून ती आहे जगात अस्तित्वात, हे त्याला दाखवायचे होते. त्याने कशी ही खास सिद्धी प्राप्त केलेली आहे, तेही त्याला दाखवायचे असेल. सिद्धी हा शब्द त्याला वर्तमानपत्रातूनच कळला होता. त्याचा अर्थ, एखादे विशेष कौशल्य वा शक्ती असा असावा, असे त्याने समजून घेतले होते. त्या हठयोग्याने वेळ, वार, तारीखही जाहीर केली होती. अनेक वार्ताहर, भारतातली सगळी चॅनेल्स आणि परदेशांतूनही काही प्रतिनिधी हजर राहणार होते. रोज काही ना काही येत होते. मनातून त्याचा याला पाठिंबा होता – असे घडावेच असे वाटत होते. काही गोष्टी या आपल्या इच्छेवर वा मनावर नाहीत अवलंबून, असे होण्यात त्याला बरे वाटेल, असे त्याला वाटत होते. पण, त्यामुळे का म्हणून बरे वाटेल, हे त्याला समजत नव्हते. हे काही घडण्या आधीच काही लोक या प्रकाराची चेष्टा करत होते, खिल्ली उडवत होते. ते त्याला आवडत नव्हते. खूप अभ्यास करून त्याने हे काही मत बनवले होते असे नव्हे, पण, आपोआपच अशा गूढाला पाठिंबा देणेच त्याला समाधानाचे वाटत होते. तरीही, एक प्रश्न होताच – गूढ म्हणजे जर मनाच्या कुवतीबाहेरचे काही असेल तर हा तारीख-वार सांगून जाहीर कसे काय करत होता ? म्हणजे त्याला आता हे गूढ राहिलेच नसेल का, असा प्रश्न त्याच्या मनात येई. इथे त्याला एका प्रख्यात क्रिकेटपटूचे बोलणे आठवे – समजा उंच उडालेला कॅच आहे आणि तो माझ्याकडेच येतो आहे, मलाच पकडायचा आहे – तेवढ्या क्षणांत समजा माझ्या मनात आला विचार की जमेल ना मला, हा सुटला तर माझी किती छी:थू होईल – तर सुटलाच समजा कॅच ! कोणताही विचारच न येता पूर्णच व्हायला हवे ते कॅच पकडणे. मग, हा हठयोगी, आता मी दाखवतोच हे करून, असे मानसिक सगळे मोठे करून कसे काय हे करतोय ? कॅच सुटण्याचीच नाही का यातून शक्यता ? त्याने आधी ट्रायल घेऊन पाहिली असेलच म्हणा ! या कारनाम्यासाठी एक मोठा हौद बांधला होता म्हणे !

प्रत्यक्षात घडले असे की तो हौदावर काठाशी उभा राहिला, त्याने काही मंत्र म्हटले आणि झटकन पाण्यावरून चालायला म्हणून तो सुरू झाला – आणि अरेरे – थेट बुडालाच तो ! दुसऱ्या दिवशी सगळीकडे तो हौदात उभा राहिलेला आणि त्याच्या डोक्या-तोंडा-जटांवरून पाणी निथळतेय, असे फोटो ! त्याला वाटले, बुडालाच होता ना, जाऊ दे – तसेच त्याने एक दहा मिनिटे तरी पाण्यातच राहायला हवे होते – नंतर तो बाहेर आला असता तर अशी नाचक्की तरी झाली नसती ! पाण्यात तो इतका वेळ राहू शकतो, हे तरी काही विशेष घडले असते ! ते काहीही असो, त्याला या अपयशाचे वाईटच वाटले, हे मात्र खरे !

तो अक्षरक्ष: तोंड लपवत होता, सगळीकडे हा विषय टाळत होता. हठयोगातसुद्धा, बघा आता, पकडतोच मी कॅच, असे नसावे बहुतेक, आणि तेच तो करायला गेला आणि फसला. आधी कधीतरी जमले असणार ते त्याला. इथे, मन, विचार, अहंकार यांमुळे तो फेल गेला असणार. त्याला याचे खूप वाईट वाटले. जगातली बरीच अपयशे ही, आता मी

होऊनच दाखवतो यशस्वी, अशा भावनेतूनच घडत असावीत, असे त्याला वाटले. त्यामुळे, खरे तर अपयशी लोकांबद्दल वाईट वाटायला हवे, सहानुभूती वाटायला हवी, असे त्याला वाटले.

पण मग, एक नवाच प्रश्न आला समोर – अहंकार असला तर अपयश येण्याचीच शक्यता जास्त आणि अहंकारच नसेल तर त्या यशाचा आनंद कुणाला होणार ? क्रिकेटपटू हे सगळे सराव करकरून यंत्रमानवाच होत असतील साले ! कॅच सुटायचा प्रश्नच नाही ! मग अगदी कॅचेस पकडण्याचा जागतिक विक्रम करून तरी उपयोग काय ? डेडच ना सगळे ! मयतच तर !

त्यानंतर त्याला अपयशी लोक बिचारे आणि यशस्वी लोक वेडे वाटायला लागले !

--- ००० ---

युद्ध

रशियाची एक भूमिका आहे.
युक्रेनची एक भूमिका आहे.
अमेरिकेची एक आहे.
फ्रान्स, जर्मनी आपापले काही बोलत आहेत.
रशियातला कम्युनिस्ट पक्ष म्हणतोय की म्हणे हे पुतिनचे युद्ध आहे, आमची याला मान्यता नाही. कोणत्याही एखाद्या देशाने दुसऱ्या एखाद्या देशाचा कब्जा घ्यावा, हे आम्हाला मान्य नाही.
युक्रेनमधले बंडखोर म्हणताहेत की रशियाचे बरोबर आहे, आपण त्यांचे ऐकू या.
भारतानेही योग्य ती भूमिका घ्यावी अशी जगाची आणि विशेषत: युक्रेनची अपेक्षा आहे.
रशिया हा भारताचा, आजोबांच्या काळापासूनचा मित्र आणि संरक्षणाच्या क्षेत्रातला विश्वासू पाठिराखा.
कुणी म्हणताहेत की म्हणे अमेरिकेने इकडून जाणाऱ्या भारताच्या सॉफ्ट वेअर कामांवर नुसता दोन टक्के टॅक्स वाढवला तरी भारताचा बाजार बसेल.
-- ही सगळी समजा सांगोवांगीची उथळ माहिती आणि मुत्सद्देगिरी नसलेले ज्ञान आहे.
तर करावे काय ? युद्ध आणि विध्वंस तर चालू झालेला आहे. आणि त्याची व्याप्ती वाढली तर कशाचे काय होईल आणि मुख्य म्हणजे आपले काय होईल हे कुणालाच नाही सांगता येणार.

यावर, खरे तर, माझा कै. मित्र जयंत पवार एक त्रिकालाबाधित सत्य सांगून गेलेला आहे. ‘ वरनभात लोन्चा कोन नाय कोन्चा ‘ ! हे आमच्या मांजरेकरांना समजले पण या जागतिक वेड्यांना कसे समजणार ? त्यासाठी मराठी ही मातृभाषा असावी लागते आणि तिला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा याचीही निकड वाटावी लागते.

माझ्या मित्रांत सर्व प्रकारचे लोक आहेत, हे कृपया लक्षात घ्यावे. सकाळी फिरायला गेलो तेव्हा असाच रस्त्यात ओळख झालेला एक मालदार मराठा मित्र भेटला. तो म्हणाला, हल्ली तुमची गँग नाही दिसत. आम्ही ५-६ निवृत्त कर्मचारी रोज एकत्र फिरायला जायचो, त्यामुळे, मला एकट्यालाच पाहून त्याने हे विचारले. मी म्हणालो की एक तर कोव्हिडमुळे आमचे एकत्र येणे बंद झाले होतेच आणि आता तर एकजण अमेरिकेला गेले, एक राहायला लांब गेले, त्यामुळे, तरीही, चल अकेला म्हणत चालू ठेवलेय, मी म्हणालो. यावर तो म्हणाला रोज सकाळी देव आपल्या एक धडा सांगतो, कोणता सांगा – सकाळी उठल्यावर पहिले काम माणूस कोणते करतो ? पाणी पितो किंवा दात घासतो, मी माझे बामणी उत्तर दिले. तो म्हणाला, नाही, हे करतो – त्याने हातात तांब्या धरल्याचे दाखवले. हो, करेक्ट आहे, मी म्हणालो. याचा अर्थ काय, देव आपल्याला दिवस उजाडला कीच लगेच सांगून ठेवतो की बाबा तुझी तूच धुवायची आहेस ! यावर खळखळून हसून आम्ही निरोप घेतला.

पण, तरीही जगाला एक मोठी आशा अजून शिल्लक आहे. तीही मराठी येत नसल्याने कुणाला माहीत नाही. ती आशा म्हणजे मराठीतले बरेच लेखक आणि समीक्षक. करेक्ट भूमिका घेणे म्हणजे काय, हे त्यांना विचारले तर लगेच कळू शकते. प्रश्न वा समस्या काहीही असो, विवेकी भूमिका घ्यायला हवी, असे ते म्हणत असतात. मग, सध्या ज्या वेगवेगळ्या भूमिका दिसताहेत त्या विवेकी आहेत की नाहीत ? आणि ज्याच्यात्याच्या त्या त्या भूमिका विवेकीच असतील तर काय करावे, हे त्यांनाच विचारायला हवे. पण त्यांच्याकडे कुणी ढुंकूनही पाहायला तयार नाही. खरे तर स्वार्थावर आधारित नसलेली, जगाचे भले करणारी भूमिका कशी असायला हवी, ते ते सर्व जगाला शिकवू शकतील. पण, जगात ज्ञानाची कदरच राहिलेली नाही !

यावर, माराठीतलाच एखादा हटके लेखक म्हणतो की माणसाच्या समस्यांवर बौद्धिक निराकरणे नाही सापडू शकत, कशाला शिणवताय मेंदू ? हे ऐकले की ते खवळतात. म्हणजे तुम्ही मूर्षावादाचे – absurdity चे बोलताहात. तोच काय, अस्तित्ववादाचा, बुद्धाचा, सार्त्रचा, गीतेचा, बायबलचा, कुराणाचा, तुकारामाचा, जे. कृष्णमूर्तींचा काळ कधीच संपला. त्या त्या काळाला आलेल्या प्रतिक्रिया होत्या त्या फक्त – आता त्यांतले काहीच उपयोगी नाही – असे ते म्हणतात. त्यांचे म्हणणे असते की आजचा हा काळ वेगळा आहे, आता वेगळी पण योग्य म्हणजे विवेकी भूमिका लागेल ! – आणि ती भूमिका फक्त त्यांनाच माहीत असते, हे यात अध्याहृत असते.

मराठीतल्या भूमिकावाल्यांचे एकच साधे म्हणणे असते – उगीचच हिंसा वाढवू नका आणि सर्वहिताची विवेकी भूमिका घ्या. आमचे ऐकलेत तर नीट, छान जगू शकेल माणूस. – हा आवाज बायडेन आणि पुतिन यांच्यापर्यंत पोचेल तो सुदिन ! त्यासाठी प्रार्थना तरी करायला काय हरकत आहे ? अंधश्रद्धेने का असे ना ?

--- ००० ---

गुरू

खरे तर तो कुणाच्या शोधातही नव्हता. अध्यात्माचे विचार होते डोक्यात, असेही नाही. पण, आपण फारसे काही न समजता जगत असतो, असे मात्र त्याला वाटत असे. म्हणजे त्याचा अगदी पाठपुरावाच करावा, इतके काही नाही. तो सिनेमा पाहून परतत होता तेव्हा ते घडले. रात्रीचे साडेबारा वाजून गेले होते. इकडे तो फारसा कधी आला नव्हता. एखाद्या वेळेलाच आला असेल. वाहन मिळाले नाही म्हणून तो थोडा चालत निघाला होता. तेव्हा एका इमारतीत पहिल्या मजल्यावरच्या घरात त्याला उजेड दिसला. तो क्षणभर थांबला तर कुणितरी म्हणाले, बघा जाऊन, अद्भूत आहे. काय आहे, त्याने विचारले. एक सीधा सादा आदमी है, बस, मिल आओ. असे म्हणून तो माणूस निघून गेला. आता त्याला उत्सुकता का वाटली असेल, हे त्याला सांगता नसते आले. घडू शकते असे, असे म्हणून तो खरोखरच तिथे गेला. आतल्या माणसाने त्याचे हसून स्वागत केले. देवांचे फोटो, धूपदीप, फुले-हार असले काहीच नव्हते तिथे. बसा, तुम्ही खूप ठिकाणी जाऊन आलेले आहात पण प्रत्येक वेळी तुम्हाला माहीत असायचे की तुम्ही अमुक ठिकाणी चालला आहात किंवा ताजमहाल बघायला चालला आहात. पण आता वेगळे करून पहा – जायचे, पण, कुठे जायचे ते ठरलेले वा माहीत असता कामा नये. आणि हो, तुम्ही काहीच विचारण्यासाठी आलेला नाहीत, हे मला माहीत आहे. आणि आणखी एक, मी काही तुमचाच काय कुणाचाच गुरु नाही. अर्थात हे म्हणजे तुम्हाला काही खास वेगळे सापडलेय किंवा नशीबच काही देऊ करतेय असे स्वतःच्या कौतुकाचे काही न समजता जा. कोणत्याही परिस्थितीत, कधीही, आपण कुणाहीपेक्षा अधिक शहाणे आहोत, असे समजायचे नाही. याचा अर्थ, आता मी नम्र होतो, असे म्हणायचाही उपयोग नाही. मी कुठलाही देवधर्म नाही सांगत – या आता. एवढे ऐकल्यावर तो बाहेर पडला.

माहीत नसलेले ठिकाण म्हणजे काय, यावर विचार करतच तो घरी गेला. घराची दारे उघडीच होती. आणि त्याच्या कुटुंबातले कुणीच नव्हते घरात. तो त्याच विचारात झोपी जात राहिला, पण, त्याला समजत गेले की हे सोपे नाही.

मग तो एक जणू नादच लागला. तोच विचार. याला गुरु तरी कसा म्हणावा, पुन्हा बोलावलेही नाही. आणि मी तर पुन्हा तिकडे एवढ्यात जाण्याची शक्यताही नाही. आणि गेलोच तरीही, सांगितले ना एकदा, असे म्हणून तो चिडूही शकतो. जाऊ दे.

पूर्वी मुंबईत हिप्पी यायचे. कधी ते बसलेले असायचे स्टेशनवर. त्यांना कुणी विचारले की बाबा कुठे जायचेय तुम्हाला की ते म्हणत, असे काही नाही – आम्हाला इथून जावेसे वाटले की समोर दिसेल त्या गाडीत आम्ही बसणार, मग ती नेईल तिकडे जाऊ. पण, हेही त्याला पटे ना – गाडी कोणती आहे, कुठे चालली आहे, ते काळणारच ना ! पैसे खूप असतील साल्यांकडे, टीसीबीसी आला तर सहज दंडबिंड भरत असतील !

त्याला एक आले लक्षात की ते शक्य नाही. माहीत नसलेले म्हणजे ज्याला आपले मन टचसुद्धा नाही झालेले असे हवे. आपण या माहीत असलेल्या जगात गाडले जातोय असेच त्याला वाटू लागले. माहीत नसलेले असे अमुक एक ठिकाण कसे असेल ? अमुक एक म्हणजे माहीत असणेच ते. आणि असे पाहिले तर ते ठिकाण इथून लांब दुसरीकडे कुठे आहे, असे तरी कसे समजता येईल ? आपण आहोत त्या बिंदूवरच नष्टच झालो तर तेच असेल माहीत नसलेले ! म्हणजे आता आहे ते चालू ठेवायचे की कुठेही जाणेच राहणार नाही असे विसरूनच जायचे सगळे ? इथे तो थांबला.
--- ००० ---

दस्त

इथेच असे नाही, जगभर हेच चाललेय. दस्त नोंदणी कार्यालये तुडुंब भरलेली आहेत. पंचवीस-तीसजणांना बसायला खुर्च्या आहेत, पण, बाकीचे उभे तरी आहेत किंवा कुठेतरी जा-ये करत आहेत, वाट बघत. सगळ्यांचे वकील निरनिराळे कागद हातात घेऊन साहेबांच्या केबिनमध्ये आतबाहेर करत आहेत. साहेब सलग येतातच असे नाही. त्यांना अनेक ड्यूट्या लावलेल्या असतात. वेळ मिळेल तेव्हा ते येतात. त्यांच्या केबिनमध्ये जाण्यासाठी त्यांना पलीकडून एक वेगळा दरवाजा आहे. तिकडून येऊन ते कधी स्थानापन्न होतात ते कळत नाही. लक्षच ठेवावे लागते. वकील सगळे सतर्क असतात. हे त्यांचे होमपिच असते, त्यामुळे, ते आत्मविश्वासाने गंभीर असतात आणि मध्येच हसतातही.

ज्यांचे दस्त आहेत त्यांना तर काळजी असतेच की एकदा होऊन जावे काम. ज्यांचे बरेच शिल्लक आहे आयुष्य ते तर आधीरच असतात. ज्यांचा जवळ आलाय मृत्यू त्यांच्या चेहऱ्यांवर असे असतात भाव की कशाला आणलेय मला इकडे, मरू द्या सगळे. एरवी भोसडीचे मला जेवणाचेही नाही विचारत. सगळ्या मालमत्तेचे पिढ्यापिढ्यांतून तुकडे तुकडे होत जाणार आहेत, हे त्यांना माहीत असते. काळजी सर्वांनाच असली तरी बरेचजण सौजन्याने वयस्करांना बसायला जागा देतात. एखादा तरुण मात्र तरुण असूनही बेफिकीर असतो. कोट्यवधींचे व्यवहार करतात भोसडीचे, राह्व देत उभे, माझ्यावर उपकार करायला नाही आलेले हे, असे त्याच्या मनात असते. जे श्रीमंत लोक दस्तासाठी इथे थांबून असतात त्यांचे ड्रायव्हर्स खाली कधी एकमेकांशी गप्पा मारतात, कधी हास्यविनोद करतात तर कधी पेंगत राहतात आपापल्या गाड्यांतून.

ही इमारत नवीच आहे, बहुतेक अजून कंप्लीशनही मिळालेले नसावे. पण सरकारी ऑफीसची अर्जन्सी आणि जनसेवेचे महत्त्व लक्षात घेऊन जरा काणाडोळा केला असावा. आणि करायचाच आहे असा निर्ढावलेपणा तर येऊ द्यात इतरांनाही म्हणून खाली काही दुकाने आणि एकदोन हॉटेलेही सुरू झालेली आहेत. काही तासांनी का होई ना पण टॉयलेट कुठे आहे ते विचारावेच लागते. तर ते या मजल्यावर नसल्याचे कळते. लिफ्ट नसल्याने काहींच्या पोटात गोळा येतो. खाली तळमजल्याला जायचे, तिथून पायऱ्या उतरायच्या, मग पूर्ण इमारतीला वळसा घालून मागे जायचे, तिथे वाळू, खडी, दगड, शेवाळे यांतून वाट काढत त्या दिव्य पत्र्याच्या टॉयलेटकडे जायचे, असा प्रकार. तिथे कायमच दोन माणसे नुसत्या चड्डीवर अंगाला साबण लावून फेसाळलेली अंघोळ करत उभी असतात. त्यातून तिकडे आत पोचल्यावर एक उंच पायरी चढून मग टॉयलेट असते. वयस्कर माणसे वा स्त्रिया इथे येऊच नाही शकत. ते सगळे शक्य तो दुप्पट वेळ ताणून नेतात. पण, शेवटी जावेच लागते तेव्हा वयस्करांना तिकडेच एका भिंतीकडेला नेले जाते आणि स्त्रियांना तर जरा लांब चालत जाऊन एखाद्या हॉटेलचे उपकार घ्यावे लागतात. त्यांना उगीचच उपकृत झाल्यासारखे वाटू नये म्हणून काही हॉटेलवाले प्रत्येक वेळी पाच रुपये चार्ज करतात. काही कारने जाऊन येतात.

हे जगण्याला सुरक्षिततेचे वेष्टन देणारे ठिकाण आहे. आपल्या नावावर हे आहे, ते आहे याने माणसाला एक तुपट समाधान मिळत असते. ज्यांच्या नावावर काहीच नाहीय अशांना कुणाच्या ना कुणाच्या उपकारांची ओझी घ्यावीच लागतात. शेतकरी, सरकारी अनुदानातून घरे मिळालेले, स्वकमाईचे वा वडिलोपार्जित घरे, बंगले असलेले, कारखानदार, दुकानदार असे सगळेचजण सतत कोणते ना कोणते दस्त संभाळत असतात. घरातली मुलेबाळे वा पाळीव प्राणी यांच्याइतकाच त्यांना या दस्तांचाही लळा असतो. एकेक दस्त म्हणजे अनेक वादविवाद, चर्चा, भांडणे किंवा त्याग यांची अमिट दास्तान असते. असे लाखो, कोट्यवधी दस्त म्हणजे माणसाचा खरा भूमिगत इतिहास असतो. ते दस्तच एक प्रकारे संस्कृतीचे वाहक असतात. व्यवस्था बदलावी असे वाटणाऱ्यांना खरे तर ही दस्तांची

दुनियाच बदलायची असते. काहीजणांच्या तर हेही येते लक्षात की मोक्ष ही तर खूप लांबची असेल गोष्ट, माणसाला नुसते दस्तमुक्त जागता आले तरीही खूप शांतता येईल जगण्यात.

इथली काही माणसे परदेशांत जाऊन तिथलेही मिळवतात दस्त. लोकांना वाटते, किती नशीबवान, किती सुखी. पण त्यासाठी सगळे आयुष्य गहाण टाकावे लागत असणार या विचाराने काहीजण मात्र, मरू दे म्हणत त्यांची कीवही करतात. दस्त या जनरल विषयावर असो की एकेका दस्तावर असो, आजूबाजूच्या अनेकांची अनेक मते असतात. काही दस्त तर बळकावून मिळवलेले असतात, असेही लोक बोलत असतात. पण न्याय या विषयावर एकमत होऊ शकेल का कधी ? दस्तहीन, अन्यायग्रस्त जगणे का यावे आपल्या वाट्याला या त्रस्त विचारात आणि आत्मकीवेत कोट्यवधींचे आयुष्य खर्ची पडून जाते.

तेवढ्यात, आलेत वाटते साहेब. लगबग वाढली आहे. दस्त नीट होऊन ताब्यात येण्यासाठी फोअरप्ले – पूर्वक्रीडा करावी लागते, ती त्या दस्तगीरांमार्फत त्यांचे त्यांचे वकील करत असतात. यातून येणाऱ्या क्लायमॅक्सचे समाधान किमान चौघांना मिळतेच.

बाहेर पडल्यावर अंगाला जी नैसर्गिक हवा लागते ती अक्षरक्ष: अनोळखी वाटू शकते !

--- ००० ---

वांग्याची भाजी

घटस्फोट ? छे हो. हॉल तिकीट विसरून आलेला माणूस अभ्यास कितीही झालेला असला तरी घाबरलेला असतो, तसेच आहे ते. भविष्याची आच नुसती असून काहीच उपयोग नाही. तुमच्या शब्दांना पडायला हवेत प्रश्न त्यांच्या आधीच्या अर्थांचे. पण तसे होत नाही. आपण खूपच मुरगाळले गेलेलो असतो कामधाम, पार्ट्या-पिकनिक आणि सडेतोडपणा आणि संवेदनशीलतेचे नाटक यांत. नाटकातला अभिनय नव्हे, त्याने तर साधे खरचटतही नाही. खरोखरचा, अंधाऱ्या खोलीत एकट्याने जगतानाचा अभिनय. तो असा अंगवळणी पडतो की अभिनय म्हणजे फक्त नाटकातला सोंगीपणा असेच वाटत राहते. ही भूमिका तुम्ही थांबवा आता, तुमच्या हृदयावर ताण येतोय – हे ऐकू शकतो एखादा नट पण सवयीचे झालेले प्राणी, रस्ते आणि म्युझियम्स यांचे काय करणार ? कुणी जवळचे जाणार आहे हे आधीच माहीत असल्याप्रमाणे कशी काय होत असेल मानसिक तयारी ? आणि पाहणारे म्हणतात, तो धीराचाच आहे. आणि एकदा कुठल्यातरी हॉटेलात आलेल्या एखाद्या संकटाचा किस्सा इथे येतो उदाहरणादाखल. तर भाषा. तीच सारखे गुंतवून ठेवते. भाषा हीच एक कृतीच असते जणू. विचार मानसिक असतील तर कृतीही मानसिकच असणार ना. पण तो नाही कुणी विचार करत. बहुमताने चालण्यातच सेफ वाटते, त्याला करणार काय ?

म्हणूनच एखाद्या आयुष्याच्या कहाणीला महत्त्वच नाही राहात. मानसिक ढोंग म्हणजे हॉल तिकीट विसरून आलेला परीक्षार्थी. यापुढच्या क्षणी काय घडेल ते वेगळे पण आत्ता, या क्षणी भीती वाटणे हे तरी असतेच ना खरे. पण कुणी गेल्यावर दु:ख व्हायलाच हवे याचाच तो एक भाग असतो. सुरचित आयुष्याच्या आराखड्याप्रमाणे गेले समजा अगदी आयुष्य तरी घडले काय तर जे माहीत होते तेच. किंवा कदाचित भाषा सवयीची झाल्यामुळे नवे काही घडू शकत नसेल.

मला तर वाटते की घटना घडतच नाहीत, भाषाच फक्त रिपीट होत राहते. आपल्या आजूबाजूच्या सावल्या फार तर मिसळत असतील त्यात, पण, मग त्यात आपले असे काय असू शकेल ? उगीचच भरकटत बसूच नये म्हणे माणसाने कारण एखाद्या वेळी दारू खूप झाल्याने उलट्याच उलट्या होऊ शकतात. म्हणजे इतके की हा म्हणजे आपला शेवटच आला की काय, असे वाटावे. पण काहीच चूक न घडता जगणे म्हणजे तर घटनांचा अभावच की ! कधी ना कधी धोक्यात यायलाच हवेत एक तर तुमचे हातपाय किंवा तुम्ही स्वत:ला जे जसे सादर करत जगत आहात ते. नाही तरी कधीही घडू शकेल अमुक अमुक अशा कल्पना असतातच की. पण तो काही आरोग्यासाठी व्यायाम नसतो. कोणतीही घटना ही निव्वळ आपलीच आणि नवीच ठरावी असे तर काही सापडेलसे नाही वाटत. म्हणूनच, मग, खरे जगणे आणि नाटकातला अभिनय यांतली कमी घातक घटना कुठली, हे कळत नाही.

तुम्ही अमुकाचे शौकीन आहात, तुम्हाला वांग्याची भाजी फार आवडते आणि घर अगदी आधुनिक क्लीन असावे असे वाटते पण ताजमहाल आणि बिर्ला मंदिर म्हणजे एकच नव्हे ना. कोण विचारतो तुमच्या प्रेमकहाणीला ? आपले आपले जगा आणि फुटा. हे जग घटनाहीनतेचे शौकीन आहे. तुम्हाला कीर्ती हवी असेल तर झालातच तुम्ही भाषेचे गुलाम ! हा पेच फक्त आपल्याच जगातला. इथे लागणारे हॉल तिकीट म्हणजे तर तुमचे बालपण असते. होय, म्हणजे माझेच. म्हणून मी कितीही मोठा झालो तरीही कधी ना कधी कुणी ना कुणी मला पोरकट म्हणेल, हा धोका मी गृहीतच धरलेला असतो. मी नाहीय फॅशनचा शौकीन, दुसरा एखादा कुणी असूही शकेल.

---००० ---

कविता

कविता म्हणजे काहीतरी सुचलेला किंवा आरपार घुसलेला काही एखादा नवा विचार असतो, हे आधी डोक्यातून काढून टाका. तुमच्या घरातली रद्दी वा पसारा हा माझ्या गढूळ पाण्याचे काय वाकडे करू शकणार आहे ? तुम्ही जपून ठेवलीयत तुमची बालपणातली जरीची टोपी पण माझ्याकडे आहे श्री रामनवमीचा सुंठवडा आणि त्यानंतर तीन मित्रांनी मिळून बदडून दिलेला मार. दु:खांच्या याद्या करताना, तुम्हाला वाटते की तुम्ही घेतलेले सैनिकी शिक्षण आणि नंतर तुम्हाला जाणवलेले अहिंसेचे महत्त्व आणि तुमच्या डोळ्यांतून ओघळलेले मऊ मऊ रस्ते हेच आघाडीवर असायला हवेत. पण तसे नाही हो होऊ शकत, ज्याला जे टोचते ते त्याला दुखणारच ना. तुम्हाला वाटते की तुमचे काही वेगळे आणि अद्वितीय असल्यामुळे इतरांनी हे मान्यच करायला हवे की ते या जगात कायमचे दुय्यम तिय्यम म्हणूनच जन्माला आलेत. तसे तर सगळेच मग्रूर, हिंसक आणि आक्रमकच असतात आणि निकाल जो लागतो तो कोणत्याही मूल्यावर आधारित नसतो. मान्य आहे की तुम्ही दु:खितांचे अश्रू पुसणाऱ्या आणि न्यायासाठी क्रोधिष्ट झालेल्या महान सरड्यांचे अनुयायी आहात. पण इतरही कुणी कासवांचे, कुणी कुत्र्यांचे, कुणी अस्वलांचे अनुयायी असतातच ना. मग ते सगळे प्राणी निसर्गात उगीचच आहेत, असे कोण म्हणू शकेल ? आणि कोणत्या आधारावर मिळणार हा अधिकार कुणालाही ?

तुम्ही म्हणता की भाषेपेक्षा जगणे बघा. रोज मार खाणारी, सिगरेटचे चटके सोसणारी आणि मुलांसह अनेकदा उपाशी राहणारी माउली – तिला एकटीलाच लिहू द्यात मग कविता. आपण लुडबूड करण्यात अर्थच काय मग ? एक साधे घ्या ना लक्षात की प्रत्येक दु:ख अद्वितीयच असणार आहे – त्याचे रंगरूप, आकार आणि दाह वेगवेगळेच असणार आहेत. तर मग कवितेने काय करायला हवे ? नुसती बहुमताची माणुसकी दाखवत फिरायचे ? एकच सांगा – दु:ख असणे महत्त्वाचे आहे की नसणे ? सारखी तीच अर्धवट इमारतीची आणि विषारी पाण्याची जाणीव देत राहिले की झाले ? मुळात हा अद्वितीयपणाचा सोसच आपल्याला दु:खी करतोय का, हा प्रश्न का नाही विचारायचा ? आणि हा प्रश्न वैध आहे हे तुम्ही मान्य केलेत की मेलातच तुम्ही. तुम्हाला वाटेल की आजपर्यंतचे आपले जगणे फुकट गेले. आपण विभक्त माणसे एकत्र जगतो हेच तुमच्यावर बिंबवले गेलेले असल्याने तुम्हाला संवेदनशीलता आणि समता सोनेरी वाटत राहते. पण मुळात आपली दु:खे वेगवेगळी तरी का आहेत आणि हे कायम तसेच असणार असेल तर समता येणार कधी आणि कशी ? आपापले दु:ख हाच तर आपला भयग्रस्त अहंकार नसेल ?

जगरहाटीही टिकवा, सर्व शस्त्रे बाळगा, वाढवा आणि न्यायी राहा – हे तुमचे तत्त्वज्ञान तुमचीच सारखी फाडत राहते, हे तुम्हाला कळत नाही ? तुम्ही नुसते सुखासीन, कंटाळलेले, स्वत:च न्यायाधीश होणारे, समर्थने आणि हेटाळणी यांच्यांतच सुखाचे मार्ग शोधणारे महामूर्ख आहात हे कळणार तरी कधी तुम्हाला ? सगळ्या जगाला कळू द्या आधी मग मी सेफली समजून घ्यायला तयार आहे, हेच म्हणताय ना तुम्ही ? जणू निर्णय सगळे ठरवू शकता तुम्ही कारण तेच तुमचे व्यक्तिस्वातंत्र्य आहे ! तुम्ही नुसते शब्दप्रभू होण्यात सांस्कृतिक प्रगती मानता. बदलते अनुभव आणि बदलते विचार हाच तुम्हाला कवितेचा पाया आणि आशय वाटतो. म्हणजेच सगळ्यांनी सेफ राहात एकमेकांना धोक्याचे राहणे !

तुम्हाला डबक्यातल्या कविता हीच फक्त एकच शक्यता वाटते. त्यातच करत बसा हुशारी. शोधत बसा मार्ग गटारी नमून्यांचे तौलनिक मूल्यमापन करण्याचे. चालू द्या.

--- ००० ---

२४ तास

समजा शेयर बाजारातले आपल्याला शून्य कळते – समजा कशाला, आहेतच तसे बहुसंख्य लोक. भारतातल्या दोन-अडीच टक्क्यांहून अधिक लोकांना त्यात इंटरेस्टच नाहीय. त्यापेक्षा इंटरेस्ट म्हणजे व्याज मिळवण्यात त्यांना इंटरेस्ट आहे. इथल्या लोकांचा कल गुंतवणुकीपेक्षा बचतीकडे खूप आहे, असे म्हटले जाते. आणि तरीही, बिझिनेस चॅनेल्स बघा – अखंड ज्ञानसत्र चालू असते – की ज्ञानयज्ञ म्हणावे ? नकोच ते – पैसे मिळवण्यात वा घालवण्यात नकोच तो धार्मिक शब्द. तर ते अखंड बोलत असतात. काय बोलतात, कोण जाणे. साताठ लोक असतात. त्यांना म्हटले तर २४ तास बोलता येईल यावर, असे वाटते. म्हणजे त्यांतल्या एकेकालाही. पण काल अखेरचे ज्ञान किती पुरणार ? रोज अभ्यास तर लागणारच. मग चार चार जणांच्या दोन टीम करायच्या. हे बोलताहेत तोवर दुसऱ्या टीमने अभ्यास करायचा. की लगेच टीम बदलायच्या. एक रिले रेसच म्हणा ना. म्हणजे ते लोक, मुले जन्माला घालायचे क्षण सोडले तर सतत त्याच विचारात असतात. आवडच ती. किंवा जीवितकार्यच म्हणा ना. हे पैशाशी संबंधित असल्याने कुणी याला मिशन नाही म्हणणार, इतकेच.

पण त्यांनाच अगदी खास समजायचे काही कारण नाही. काही लोक २४ तास शिक्षक असतात. माझे एक प्राध्यापक मित्र बार निवडताना म्हणत, या रस्त्यावरचा नको, इथे विद्यार्थी भेटतात ! आता समजा गेलाही असेल तो काळ – नीतीमूल्ये कायम तीच तशीच थोडीच राहतात ? काहीजण सततचे पुढारी असतात, काही सततचे दुकानदार आणि काही सततचे परिवर्तनवादीही असतील. तशी ही सगळी व्यावहारिक उपयोगाची क्षेत्रे आहेत, त्यामुळे, ज्याला यशस्वी व्हायचेय तो होणारच तसा २४ तासवाला, हे ठीक आहे. पण कवितेचा, कादंबरीचा व्यावहारिक उपयोग काय ? म्हटले तर काहीच नाही. पण, तरीही, तेही साले २४ तासांचे लेखक वा २४ तासांचे कवी असतात. चेहरा सतत ‘ दास डोंगरी राहातो । चिंता करितो विश्वाची ।। ‘ असा. त्यांचे चाहतेही सतत जगाचे सांस्कृतिक उन्नयन कसे होईल या विचारातच गढलेले. ही २४ तसांची काय असते भानगड, असा प्रश्न पडतोच बऱ्याच सामान्यांना. तेही गुंतलेलेच असतात पण निरनिराळ्या व्यवधानांत – त्याला एकच असे सूत्र नसते. सूत्र म्हटले तर स्वत:चा बचाव कसा करत राहावे, हेच फक्त. आता, बहुजनांचा गौरव करून मते मिळवण्याची पद्धत आहे, त्यामुळे इथे एक फारच मोक्याचा प्रश्न पडू शकतो. भरकटणाऱ्या बहुजनांचा गौरव करावा की निवडक २४ तस वाल्यांचा ?

आणि इथे येतो तो खरा मूलभूत प्रश्न – २४ तासवाले असणे आणि भरकटलेले असणे यांत फरक कसा, काय असतो आणि असतो का मुळात ? समाजाला हजारो वर्षांची सवय अशी लावलेली – आणि त्यानेही स्वेच्छेने लावून घेतलेली सवय अशी असते की हा प्रश्न विचारायचाच नाही. काही काय बरेच नट गोरेगोमटे, ऊंचेपुरे असतात आणि २४ तास केसांचे घोस उडवत असतात. काही म्हणा की बऱ्याच म्हणा नट्या तर स्तनदर्शनावरच खूप भर देताना दिसतात. काही ना काही २४ तास असावे या स्वस्वीकृत निवडीचेच असणार ना हे परिणाम. आणि सतत भरकटलेले असणे हे सर्वसामान्यांचे धोरणही २४ तासांचेच तर असते की !

२४ तासांचा हा मंत्र खाऊनच टाकतोय की काय एकूणच जगणे ? आणि तू २४ तास लेखक, मी २४ तास कारकून, मग आपला संबंधच काय ? का एवढा सोस त्या २४ तास ओळखीचा ? ती ओळखच तर आपल्याला एकमेकांपासून तोडत नसेल ? “ आमचा सामान्य माणूस याला कधीच मान्यता देणार नाही ! “ अरे च्युत्त्या, सामान्य माणूस म्हण किंवा तू धरून तू ज्याला ज्याला खास समजतोस तो म्हण, हा २४ तासांचा रोग आवडत नाही असा एकजण तरी आहे का ? ज्यालाज्याला हा रोग तीव्रतेने पकडतो तो तो अभिमानाने सांगत राहतो, मी २४ तास अमुक अमुक असतो !

--- ००० ---

प्रेरणा

आजच सकाळी फिरायला गेलो तेव्हा रस्त्याने चाललेली एक पालखी पाहिली. बारा-पंधराच माणसे होती. पुढे एकजण राजचिन्ह टाइप गोल झेंडा घेऊन चालला होता. बाकीचे पालखीमागून चालत होते. पालखी नक्कीच जड होती. ती वाहण्यासाठी पुढे एक आणि मागे एक असे जरा धट्टेकट्टे लोक होते. ती एखाद्या देवीची वा देवाची असावी पालखी. आत मूर्ती, हार, फुले, वगैरे होते. त्या दैवताचा मधून मधून जयजयकार चालू होता. पण त्या भक्तांची वाणी स्पष्ट नसल्याने म्हणा किंवा माझ्या कानांत दोष असल्याने म्हणा किंवा माझे आकलनच मंद असल्याने म्हणा, ते दैवत कोणते आहे ते मला कळले नाही. पण ज्या अर्थी गर्दी इतकी कमी होती त्या अर्थी त्या दैवताचा दबदबा जरा छोट्या समूहातच असावा, असे वाटले. “ जोरात द्या रे आवाज ! “ असे मध्येच एकजण जोरात सांगत होता. ते सगळे मिळून एक असण्याचा आत्मविश्वास आणि शौर्यासाठी आवश्यक असणारी मग्रूरी हे दोन्ही त्यांच्याकडे असल्याचे स्पष्ट दर्शन घडत होते.

तुम्ही दुचाकी चोर असा की माकड पालक असा तुम्हाला आशीर्वाद आणि प्रेरणा लागतातच. मराठी चित्रपटातले दरोडेखोरही देवीचा आशीर्वाद घेऊन मगच कामगिरीवर निघतात. हे खटकण्याचा प्रश्नच नसतो. प्रेम कुणीही करावे तसेच भक्ती कुणीही करावी, हे असतेच. कामावरून माणूस चांगला वा वाईट, पुण्यशील वा पापी ठरवणे हे अध्यात्मात नसते. दरोडेखोरच काय, वेश्या वा खाटिक हेही देवाचे प्रिय भक्त असू शकतात. हे जणू माणसाच्या बुद्धीची मर्यादा मान्य करणेच असते. बुद्धीने, व्यवहारात होणारे मूल्यमापन ओलांडायची सहज तयारी यात असते.

याच आध्यात्मिक ज्ञानातून कोणत्याही देवता वा विभूती कुणीही, (वापरल्या नाही म्हणत), घेतल्या प्रेरणेसाठी तरी चालू शकते. एखादे महाराज मग ते आध्यात्मिक क्षेत्रातले असोत की शौर्याच्या दालनातले असोत, ते परस्पर विरुद्ध समूहांचेही प्रेरणास्थान असू शकतात. इथे बुद्धी जरा मार खाते म्हणून ती उचलही खाते आणि आमचेच महाराज खरे आणि त्यांचे खोटे असा प्रचार करत राहावे लागते. कुठे ते महाराज आणि कुठे हे बाजारबुणगे बुद्दू लोक असे काही म्हणायला यात काही वावच नसतो. कारण, माणसे, कृती, घटना यांना त्यांचे असे स्वतंत्र मूल्यबिल्य काही नसते, हे विनम्रपणे मान्यच असते.

अनेक नोबेलविजेते लेखक-कवी, शास्त्रज्ञ एवढेच काय युंग हा मानसशास्त्रज्ञही म्हणतो की जगण्यात एकटेपणा महत्त्वाचा असतो. पण सामान्यत: लोक भित्रे असतात. त्यांना आधार लागतो, प्रेरणा लागते, मार्गदर्शन लागते. याचाच दुसरा अर्थ असाही होऊ शकतो की अनुयायी ही भूमिका सदोदित वागवणारे लोक हे भित्रे आणि ढोंगी दोन्ही असतात. त्यांच्या आदर्शाच्या गुणांचा त्यांच्यांत अभाव असतो आणि तरीही आपण त्या गुणांचे पूजक आहोत असे त्यांना दाखवायचे असते. एकाच महाराजांचे भित्रे अनुयायी आपापल्या टोळ्यांच्या जिवावर एकमेकांच्या उरांवर बसायला तयार होतात आणि एकमेकांना नष्ट करू इच्छितात. ते शक्तिमान नसून कमकुवत आणि त्यामुळेच हिंसकही असतात.

जो समाज एकूणात अशा कोट्यवधी कमकुवत लोकांनी युक्त असतो तो राजकारणाच्या क्षेत्रात सहज वापरला जातो. तो समाज स्वत:चे चिंतन वा समज यांना महत्त्व देणारा नसतो. सर्वच क्षेत्रांत तो परका ठरतो. द्वेष, वितुष्ट आणि लढाऊ वृत्ती यांच्याशिवाय एखादे श्रेयस्कर काम करणारे लोक कोणत्याही अनुयायांच्या टोळीत असू शकतात का, हा प्रश्न इथे जगण्याच्या बाबतीत प्रेरणादायी ठरू शकतो. आणि मी अमुक यांचा अनुयायी आहे म्हणून मी श्रेष्ठ आहे, असे काही नसते, हे ज्ञानही इथे होऊ शकते.

--- ००० ---

कवितेचा अर्थ

कसला अर्थ ? तसले काहीही नसते. नुसते एका एका सुखलोलुप माणसाचे चीत्कार असतात फक्त. माणसाला थोडे संगीत आवडते, भाषेच्या जुन्या लकबी आवडतात, दागिन्यांसारखी प्रतिमांची झुंबरे आवडतात तर द्यायचे ते एकत्र. मनमोहन देसाई म्हणत की बाबा प्रेक्षक काय अपेक्षा ठेवून येतो याचा तुमचा नीट अभ्यास असायला हवा. त्याच्याकडून तुम्हाला पैसे आणि वाहवा हवी आहे ना, मग त्याला फसवायचे नाही. त्याला हवेय ते हवे तसे द्यायचे. तुम्हाला काय महत्त्वाचे वाटते ते ठेवा उंदराच्या बिळात. कोट्यवधींचा खेळ तर आवडतोय पण अंगात भरलाय शहाणपणाचा ताप आणि तो तरी कसला तर भ्रामक – हे नाही चालणार. गरीब, सज्जन, न्यायी, खऱ्याचा भोक्ता आणि तरीही निर्भय अशा माणसाचा विजय दाखवावाच लागेल. कवितेतसुद्धा दु:खाचे कवी असोत की सुखकारक भावभावनांचे उत्पादक असोत, सगळे मनमोहन देसाईच असतात. आहे तेच जगणे, गिरवत, त्यातल्या त्यात सुशोभित करत, भाषिक स्तरावर सुखमय करत सांस्कृतिक उन्नयनाचा आभास तयार केला की बास. त्यासाठीसुद्धा किती वाचावे लागते, पॅशनच असते ती एक. जरा काळानुरूप बदल करत जा की झाले. आता काळानुरूप म्हणजे काय तर एक उदाहरण घेऊ. शहरे वाढायला लागली ना मग त्याचे अप्रूप वाटेल असे सारखे शहर शहर करत बसायचे. शहर काळोखात, शहर परके, वगैरे. त्यात मग, दंगली, जमावबंदी, नाक्यावरचे खून असे काही घेत जायचे. हॉटेले, मॉल्स, मल्टिप्लेक्स यांतून मानवी जगण्याचे सुखदु:खांचे आयाम व्यक्त करत राहायचे.

आता हे आयाम तरी कसे ? समजा मराठा जातीचा कवी आहे तर महाराष्ट्रात तो म्हणणार की इथे संख्या आहेच ना जास्त, लोकशाही आहे, त्यांना मिळणारच ना प्राधान्य ! पण तेच भारतीय स्तरावर, हिंदूंना मिळणारच ना प्राधान्य, असे तो म्हणत नाही कारण त्याची राजकीय गणिते वेगळी असतात. तो कविता लिहिणार त्या अखिल भारताच्या हिताच्याच असणार. भेदभाव नको म्हणणाऱ्या. माणसा माणसा माणूस हो किंवा मजहब नही सिखाता आपसमे बैर रखना किंवा सगळ्यांच्या अंगातले रक्त लालच असते अशा मूल्यात्मकतेचा उद्घोष करणाऱ्या. त्याला असा प्रश्न कधीच नाही पडणार की बाबा का नाही होऊ शकत माणसाचा माणूस. पण, मी केंद्र आणि तरीही माणसाचे हित अशा शिवधनुष्यी मूल्यात्मकतेत तो खुश असतो. काही इतर कारणांनी दु:खी असला तरी खुश असतो. साधेच असते सगळे. विषमता जायला हवी की नको, सर्वांना समान संधी हव्यात की नकोत, न्यायाचे वातावरण हवे की नको – अशा प्रश्नांना कोण नको म्हणेल ? आपोआप सगळे पुरोगामीच की !

इतके सगळे सगळ्यांना कळत असून, रोज एकमेकांचे मर्डर करताना लालच रक्तदर्शन होत असून आणि सगळ्यांचाच जन्म सेक्समधूनच झालेला असूनही का बाबा ही विषमता, ही बेफिकिरी, ही हिंसा, असे प्रश्न त्याला पडत नाहीत. त्याला भाषिक अर्थांचे गोडवे गिरवण्यातच इंटरेस्ट असते. काढा बरे तुमच्या कवितांचे वस्त्रालंकार बाजूला – काय आहे आत – तर साधे एक सुखयाचक शरीर ! आणि तुम्ही महाकवी ?

काहीही कळायच्या आधी कवींनी वेडे व्हायला हवे. सुखाचे वाटणारे किंवा सवयीच्या खोट्या मूल्यात्मकतेचे अर्थ येताच कामा नयेत कवितेत – या मार्गाने जायला हवे. मनांचे गोंडे घोळवणे आणि वाचकांचे तुष्टीकरण हे मार्ग सोडायला हवेत. स्वत:लाच न समजणारे असे दुर्बोध आणि निरर्थक लिहिता यायला हवे. माहीत असलेला आपलाच दुटप्पीपणा गिरवत किती काळ एकमेकांना फसवत राहायचे, हा प्रश्न हवा समोर. ‘ मला समजलेय ‘ हा भाव समूळ नष्ट व्हायला हवा. मूल्य नाहीय माहीत, इथून सुरुवात व्हायला हवी.
--- ००० ---

फुलपाखरू

तसे तर आपल्या सबोध-अबोध मनात लाखो गोष्टी पडून असतात. उपयोगाच्या वेळी पुढे येण्यासाठी. किंवा काही अस्पष्टही होत असतील. आता लाखो जास्त वाटत असेल तर हजारो म्हणू. तर ते सगळे न्यूरॉन्समध्ये साठवलेले असते म्हणे. आपण काही त्या शास्त्राचे अभ्यासक नाही, त्यामुळे एवढे खूप झाले. थोडी माहिती आणि थोडी कल्पना असे मिळून आपले सत्य. आणि चालते. काही बिघडत नाही. मुख्य काय तर काही अनुभव, रागलोभ, वस्तू हे सगळे घेऊनच जगत असतो आपण. ते सगळे आपला स्वभाव, विचार, वागणे यांवर प्रभाव टाकत असणारच. एखादी व्यक्ती ओळख नसतानाही आपल्याला आवडत नाही किंवा दुसरी एखादी फारच आकर्षक वाटते, तेही त्यातूनच घडत असेल. सारांश काय की आपल्याला पाहाता क्षणी कळते की ही वही आहे, ही नदी आहे, ही कंपासपेटी आहे, हा वाघ आहे, वगैरे. काही वेळी ओळखता येत असेल पण नाव नसेल आठवत, वगैरे.

तर फुलपाखरू ही काही नेहमी लागणारी गोष्ट नव्हे. विचारही नव्हता डोक्यात. स्वप्नातही नव्हते की असे एखादे येईल आणि इतके आपल्याला झपाटून टाकेल. म्हणूनच मी लाईफ हे अकल्पनीय असते, असे म्हणत असतो. तर ते आले, मस्त रंगीबेरंगी आणि सरळ माझ्या खांद्यावरच बसले. आता त्याच्या मेंदूत कितपत काय काय सोयी असतील, कोण जाणे. मी नुसतीच एक भिंतीसारखी वस्तू आहे की एक जिवंत प्राणी आहे, हे तरी त्याला कळले असेल का, ते माहीत नाही. पण त्याने विश्वास तर टाकला माझ्यावर, हे नक्की. मी एखादा ‘ हानिकारक बापू ‘ (चित्रपट, ‘ मेरी कोम ‘) नाहीय हे त्याला कसे कळले असेल ? की निरुपद्रवीपणाचे किरणच बाहेर पडत असतील माझ्या असण्यातून ? मी त्याला प्रतिसाद द्यायला सुरुवात केली, म्हणजे केले काहीच नाही, आतल्या आत आनंदी झालो. ते कळलेच असेल ना त्याला माझ्या किरणांतून. मग ते माझ्या कानावर जाऊन बसले, मग डोक्यावर. मी आनंदित होणे हे त्यालाही आवडले असणार. त्याची आधीची मनस्थिती मला कशी माहीत असणार, पण, त्याच्या सहवासाने मी सुखावलो हे त्याला खूपच आवडले असणार. मी त्याला ना मध देणार होतो ना कसले ज्ञान, तरीही ते माझ्याजवळ राहू इच्छित होते. दोघेही खुश असल्याने जणू तो एक समारंभच घडत होता.

मला ते उत्तेजक वाटू लागले तसे आले माझ्या लक्षात की आता माझे मन त्याच्यावर हक्क मागणार – त्याला माझ्यात बंदी करू पाहणार. ते खूप नाजुक होते. माझ्या अशा कोणत्याही कृतीने वा प्रयत्नाने ते दुखावले गेले असते. कायमचे निघूनही गेले असते. त्याचे निघून जाणे एक वेळ ठीक पण ते माझ्याकडून दुखावले गेले तर मी स्वत:च आपोआप दुखावलो गेलो असतो. म्हणून मग मी फक्त मनातल्या मनात त्याचे लाड करावे, गोंजारावे आणि त्याचे सुख घ्यावे, असे ठरवले. मला सुख मिळते हे त्याला कळत असेल का ? कळतच नसेल तर आपल्याला आपल्याच कल्पनेचे सुख आणि कळत असेल समजा तर मला सुख देणे त्याला आवडते, असाच होतो ना त्याचा अर्थ ? किंवा त्याच्याही पुढचे म्हणजे मला सुख मिळण्याचे त्यालाही होत असेल सुख ? !

काय असेल ते असो. किती वेळ राहील ते असे सहवासात ? त्यालाही या सहवासाचे व्यसन लागेल का ? मग तर वर्षानुवर्षे चालेल हे ! हे नुसतेच एखादे फुलपाखरू थोडेच आहे ? अनपेक्षितपणे आयुष्यात आलेली ही एक वाऱ्याची टिकाऊ, सुखद झुळुकही असू शकते !

मी तिला डिस्टर्ब न करता असू द्यायचे ठरवतो, जे आहे ते. कृती करून काहीच कब्जात नाही घ्यायचे पण हे आपले स्वत:चे जगणे आहे हे मात्र समजत राहायचे ! मजेत ! असे !

--- ००० ---

रे हिंद बांधवा

सकाळी जागे होताना हे शब्द आले डोक्यात. आत्ता काय संबंध ? हा काही विषयच नव्हता समोर गेली कित्येक वर्षे. कदाचित असे काही घडले असेल की झोपेत काही आठवण्याचे प्रयत्न चालू असताना धक्का लागून मेंदूतला एखादा न्यूरॉन खाली पडला असेल आणि तो उचलून पुन्हा जागेवर ठेवताना माझे त्याच्याकडे लक्ष गेले असेल आणि तोच नेमका हा असावा ! ज्यात साठवून ठेवलीय ती शाळेत शिकलेली भा. रा. तांब्यांची कविता –

रे हिंदबांधवा, थांब या स्थळी अश्रु दोन ढाळी,

ती पराक्रमाची ज्योत मावळे इथे झांशिवाली ll ध्रु ll

जरा वेळ ती ज्योत की ही ज्योत असा एक संभ्रम झाला निर्माण पण तीच बरोबर हे आले लक्षात. आणि कदाचित ज्योत हा शब्द असलेला मजकूर साठवायचे न्यूरॉन जवळ जवळच असतील, त्यामुळे लगेच हेही आठवले शाळेतलेच – मनमोहन नातूंची कविता –

ती पहा, ती पहा, बापुजींची प्राणज्योती

तारकांच्या सुमनमाला देव त्यांना वाहती

त्या वेळी आम्ही हीही चर्चा केल्याचे आठवले की खरोखरच अशी प्राणाची काही ज्योत वगैरे असते का. पुढे हिंदी सिनेमांतून कुणी मेल्यावर तशी एक ज्योत जाताना दाखवत असत. नंतर तर, कुणी हा प्रयोग पसरवला कोण जाणे, पण, मरू घातलेला एक माणूस काचेच्या बंद खोलीत ठेवला होता म्हणे तर तो मेल्यावर त्या क्षणी त्या काचेला तडा गेला ! म्हणजे प्राण असतोच – त्याची ज्योत प्रत्येक वेळी दिसेल, न दिसेल. तो प्रयोग म्हणजे, आम्हाला माहीत असलेले सिद्ध करणारा नुसता आमच्या शहाणपणाचा पुरावाच नव्हे तर जगापेक्षा आम्ही खूप पुढे असल्याचा गर्वही असायचा त्यात !

खरे तर मला असे वाटते ना की हे असे खूप न्यूरॉन निष्कारण वाया जातात किंवा अनावश्यक बोझ असतात आपल्या डोक्यात. माणूस समजा पहिल्यापासून शहाणाच असता, त्याने कुणावर आक्रमण वा अन्याय केलेच नसते तर या मोठ्या माणसांची काय गरज होती ? किती ते ? एवढे सगळे अनावश्यक मोठे आपल्या मेंदूत जागा अडवून बसलेले ! परत त्यांच्यासाठी कृतज्ञ राहा, त्यांच्यापुढे न्यूनगंड बाळगा त्यांच्या विटंबनेने पेटून उठा, मर्डर करा – घाण सगळी जगण्यातली ! आणि हे झाले मोठ्यांचे, बाकी आणखी किती खूप आहे असे साठवलेले मेंदूत जे अभिमान, गर्व, अस्मिता या विभागात मोडते. त्यातही हिरवा रंग बघितला की कुणाचे पित्त खवळते तर कुणाचे भगवा बघितल्यावर. कुणाला संस्कृत काही दिसले की क्रोध आवरत नाही तर कुणी निरांजनाला हसतो. पण हे साले सगळेच कोणत्या ना कोणत्या चिन्हांत अडकलेलेच असतात – म्हणजे त्यांचे न्यूरॉन. सगळे साले अमुक दिवशी तमुक ठिकाणी गर्दी करणार, हे ठरलेले आहे. वर्षानुवर्षे ! याचा अर्थ काय होतो – आपल्या असंख्य न्यूरॉन्समध्ये काय काय भरायचे ते काम आधीच होऊन गेलेले आहे. आणि आपण फक्त त्या न्यूरॉन्सच्या गुलामगिरीत जगतो आहोत. ब्रेन वॉशिंगला नावे ठेवणारे, त्याची हेटाळणी करणारे आपण आधीच ब्रेन वॉश झालेले आहोत. वॉश म्हणजे स्वच्छ करणे नव्हे तर कायम बांधून ठेवेल अशी घाण न्यूरॉन्समध्ये भरणे. कशानेच दुखावला जात नाही, अपमानित होत नाही असा कोण आहे ? असा कुणीच नसेल तर सगळेच प्रतिगामी म्हणजे भूतकाळगामीच म्हणायला हवेत – पुरोगामी माणूस असूच नाही शकत ! ती फक्त ‘ स्वर्ग ‘ या कल्पनेसारखी आपल्या न्यूरॉनमध्ये कुणीतरी भरून ठेवलेली कल्पना आहे. सगळीच माणसे गाढव असतात (गाढव म्हणजे बेअकली हेही असेच एका न्यूरॉनमध्ये भरलेले !) त्यामुळे ती

आपले आणि आपल्या टोळीचे राज्य आणू पाहतात आणि असे समजतात की त्या टोळीचे राज्य अन्यायी होते, आम्ही न्यायाचे राज्य आणणार आहोत ! खरे असेल हे ? इथे येतो प्रश्न की, तरीही, तुलनेने का असे ना, राज्य चांगले वा वाईट असू शकतेच ना ? असेल ना, पण ते आम्ही आणू, एवढेच तर म्हणायचेय. आणि चिंता करायची नाही – भाषा आणि न्यूरॉन्समध्ये साठवलेली, आपण निवडलेली माहिती, यांत अशी सोयच असते की कशाच्याही विरोधात बोलता येते आणि कशाचेही समर्थन करता येते ! सारांश, माणसाने आत्मकीव करत रोज स्वत:वरच ढाळावेत दोन अश्रू ! आणि बघा, आत्मकीव मध्ये आत्मा आलाच ना, म्हणजे ज्योतच ना !

--- ००० ---

लिंगडे sss बेले sss …

एक फिरता विक्रेता हातगाडीवरून कलिंगडे आणि आंबे घेऊन चालला होता. त्याची आरोळी होती, " लिंगडे sss बेले sss " ! म्हणजे, बहुतेक, कलिंगडे आहेत आणि आंबे आलेत, असे असावे. पण मग तो पूर्ण, नीट का नाही म्हणत ? एम बी ए वाले म्हणतील की त्याची कम्युनिकेशन स्किल्स (संपर्क कौशल्ये) कमी पडतात. किंवा भाषेची एवढी काळजीच नसावी त्याला. पण करायचे काय ते ? या वेळी तो इथून जाणार हा विश्वास नुसता तयार करायचा आहे त्याला की बास, उद्यापासून लोक लक्षच ठेवतील. आणि आत्ताही ज्याला काही घ्यायचे असेल तो बघेलच ना, की बाबा काय विकतोय हा, ते. पण त्याची आणखी एक चूक होत होती. तो गाडी फार फास्ट घेऊन चालला होता. म्हणजे, त्याची आरोळी ऐकून कुणी टेरेसमध्ये येईस्तोवर तो खूप पुढे गेलेला असणार, मग लोक नाद सोडूनच देणार तो. किंवा मग त्याचा खरा, उभे राहून विक्री करायचा एरियाच वेगळा असेल आणि जाता जाता उगीच आपले काही जमले तर बघू, असाही असेल त्याचा विचार. आणि थोड्या वेळाने जे कुणी बाहेर पडून तिथून जातील आणि त्याची गाडी पाहतील तेव्हा येईलच ना त्यांच्या डोक्यात की, अच्छा, कालिंगडे आणि आंबे, म्हणजे हाच तो, सकाळचा !

कुणी म्हणेल, तुम्ही काय बहुजनांची भाषा आणि अभिजनांची भाषा अशी तुलना करून त्या बिचाऱ्याची चेष्टा करताय का ? त्याला उत्तर असे देता येऊ शकते की असे काही कुठे हवेतही नसताना असे का येतेय बाबा तुझ्या मनात ? आणि, बहुसंख्य आणि अल्पसंख्य अशी फूट पडू नये हे उदात्त तत्त्वज्ञान सांगत तूच गावभर फिरत असतोस ना ? मग तसाच एकोपा बहुजन आणि अभिजन यांच्यांतही राहावा, अशी इच्छा बाळग ना ! अहो, तसे नसते, अबोध मनात काय काय घडत असते – आणि कुणाचेही श्रेष्ठत्व हे चेचलेच पाहिजे ! सकाळी उठून एवढे ओझे घेऊन जायचे कष्ट करून बघा म्हणजे समजेल. अरे हो, शारीरिक कष्ट महत्त्वाचेच आहेत पण मनाचे कष्ट तू वेगळे का समजतोस ? शरीर आणि मन एकच असते. शरीराशिवाय मन असूच नाही शकत. मन हा शरीराचाच एक भाग असतो. त्यामुळे, शरीराचा गौरव आणि मनाची नालस्ती, असेही नको ना करूस.

खरे तर प्रत्येकच माणूस कोणत्या ना कोणत्या कारणाने आपले असणे ठामपणे अधोरेखित करत असतो. आपल्याकडे गट, समूह, टोळ्या खूप आहेत. त्यामुळे, श्रेष्ठत्व, अहंगंड, न्यूनगंड वगैरे असले प्रॉब्लेम्स फार आहेत इथे. त्यामुळे झालेय काय ते बघा ना. आजच बातमी आहे की सुखाच्या – आनंदाच्या बाबतीत भारत हा जगात शेवटून अकराव्या नंबरवर आहे ! आधी आपण म्हणणार की हे संशोधन विश्वासार्ह आहे का मुळात ? असेच आणखी एक संशोधन केले तर भारत जगातला सर्वात जास्त आनंदी देशही ठरू शकेल. उगीच ते फार मनावर घेण्यात अर्थ नाही.

म्हणजे, आले ना लक्षात, काहीही विका, कालिंगडे-आंबे असोत की मन-बुद्धी, तुम्ही देशात आनंद कितपत निर्माण करताय, हेच शेवटी महत्त्वाचे ठरते ! आणि इथे येतो प्रश्न की देशात म्हणजे कुठे तयार करायचा आनंद ? अहो, प्रत्येकाच्या जगण्यात – हेच असणार ना त्याचे सोपे आणि खरे उत्तर ! म्हणजे काय, माझ्या मनात आनंद निर्माण व्हायला मी तुमच्यावर अवलंबून राहायचे ? तुम्ही असणार तुमच्या न्यूनगंडात वा अहंगंडात व्यग्र, तुम्ही कसे होणार असे आनंदनिर्माते ?

आपले आपल्यालाच काही सापडते का ते पाहावे लागेल !

ऐ दिल अब कहीं न जा

ना किसी का मैं, ना कोई मेरा

--- हे ठेवायचे लक्षात – आले ना लक्षात ?

--- ००० ---

सारांश

सारांश रूपाने आयुष्य पाहायला सुरुवात करायची असे माझे मीच ठरवले आणि त्याची एक माफक सुरुवात म्हणून टोलवाटोलवी सुरू केली. म्हणजे लाईटलीच घ्यायचे सगळे, अशी. त्यातून समोर आला टोलेजंग हा शब्द. याचा अर्थ मोठा असल्याने पंचाईत झाली. मग एक आयडिया करायचे ठरवले. आपल्या मनाचे जसे तुकडे असतात तसे त्या शब्दाचे बरोब्बर दोन तुकडे केले. मनाचे खरे तर असे काहीच मापात नसते. तरीही एक सोय म्हणून आणि विचारात तरी एक तोल साधला जावा म्हणून तसे केले. टोले आणि जंग असे झाले ते. टोले बरोबर खरे तर घड्याळही येऊ शकले असते पण तसे झाले नाही. लगावायचे टोले आले. त्यामुळे मग जंग हा लढाईशी संबंधित शब्द योग्य ठरला.

माणूस म्हणून जगायचे तर तुम्ही युद्धविरोधी असायला हवे, हे सर्वमान्य होते. पण बहुसंख्य लोक शौर्याचा गौरव करणारे होते. मग उरलेले लोक युद्धविरोधी चळवळी करत. त्यांना खूप छान वाटे. आपण काहीतरी पूर्ण मानवजातीच्या हिताचे करतो आहोत हे जाणवून ते एकमेकांना दुधाचे अभिषेक करत. या सगळ्याचा सारांश असा निघे की अनेकांत मतभेद आहेत आणि सहिष्णुतेने कोण बरोबर हे ठरू शकणार नाही.

खूप सविस्तरपणाचा कंटाळा आल्यामुळेच खरे तर ही सारांशाची आयडिया सुचली होती. शंभर वर्षे समजा जगणे झाले तरीही घटनाच असणार ना त्या. म्हणजे सारांश काढता येणारच. आणि शेवटी तरी या त्या तीन लाख घटना असे कोण कुठे पाहणार आहे. ही आयडिया सुचल्यापासून साले परिवर्तनच सुरू झाले होते मनात. अनावश्यक असलेले वगळत जाता आले तर पूर्ण आयुष्यालाच सारांशाचे महत्त्व येऊ शकेल, हे जाणवले. मग काय काय वगळावे ? तर उदाहरणार्थ ग्लॅमर आले. आपले मन दुसऱ्या कुणालाही टाळ्या वाजवायला वापरायची गरजच काय, हा तो प्रश्न होता. त्यात नट, नट्या, होऊन गेलेले मोठे नेते, विचारवंत आणि कवीही आले. त्यांचाही शेवटी सारांश निघणारच ना. त्यांना आवडत होते समजा मोठे होणे, ठीक आहे ना, आम्ही वा-छानही म्हणू पण आमचे मन किती देणार तुम्हाला ? या विचाराने जरा सैलच वाटले – आराम – रि लॅ क्स ! आता आपणही काही फार मोठे डोंगर पार करत बसायची गरज नाही. बरे वाटले.

एकाचे असे तत्त्व होते की जगात फुकट काहीच नाही मिळत. प्रत्येक गोष्टीची किंमत तुम्ही चुकती करत असताच. महिना चार लाख कमावता तर गमावता काय काय तेही बघा ना. सारांश, कुणाच्याही मागे पळण्यात तुम्हाला ग्रेट वा कृतज्ञ वा सेफ वा आदर्श वाटत असेल तर त्याच्या बदल्यात तुम्हाला मनाचे काही तुकडे मोजावे लागतातच.

काहीच खर्च न करता तर जगता नाही येणार. आणि तसे पाहिले तर खर्चायचे असते मनच. आता भांडणावर खर्च होणारे तुकडे वाचवणार कसे ? या प्रश्नावरून गाडी उलटी फिरली. मरू दे, काही नको सारांश-बिरांश. मरू च्यायला सविस्तरच ! यानेही साले जरा रि लॅ क्स वाटले. आणि झोपच आली !

--- ००० ---

मुझे तुमसे कुछ भी न चाहिये

मग प्रश्नच मिटतो ना. ना मतभेद ना सहिष्णुता. पण असे नाही ना चालत. तुझ्यासारख्या मनाचे कुणी ना कुणी असतीलच ना. त्यांचा पाठिंबा घेणार की नाही ? तुम्ही क्रांतिकारी म्हणजे सत्तेच्या विरोधात वा बऱ्याच लोकांच्या विरोधात असू शकता. पण सगळयांच्या विरोधात कसे असू शकाल ? तुम्ही खोटे बोलत आहात. मुकेश म्हणजे अनुनासिक. त्यामुळेच किंवा ते असूनही काहींना तो आवडला तर काहींना त्याचे ते अनुनासिकच खटकत राहिले आणि ते त्याच्या शत्रुपक्षात गेले. राज्यकपूरने सतत त्यालाच वापरल्याने या मतभेदाची झळ त्यालाही बसली. तो काहींना आवडेनासा झाला. मोठा शोमन असूनही. मुकेश चांगला की वाईट यावरून काही ठिकाणी मारामाऱ्या झालेल्या आहेत. पण मग काय, मतभेद अटळच समजावेत का ? इथे समजा तुकारामाचे, ‘ मानियले नाही बहुमत ‘ हे घेतले आणि सार्त्रचे, ‘ इतर माणसे म्हणजे नरक ‘ हे घेतले तर सगळा मिळून काय होईल बोध ? आणि मग आद्यता म्हणजे ओरिजिनॅलिटी म्हणजे काय ? आणि समजा अगदी नवीनच एखादे मत आले म्हणून त्याला ओरिजिनल म्हटले, पण पुढे त्या मताला काहींचा पाठिंबा मिळाला तर त्याची ओरिजिनॅलिटी संपणार का ?

मते आणि सहिष्णुता या रचनेचा कंटाळा यायला जर बंदी असेल तर हुकूमशाहीच झाली ही आणि मानवी हक्कांचा भंगच. पण लोक निवांत असतात कारण त्यांना माहीत असते की मतच नाही असे असूच नाही शकत. मन आहे म्हणजे मनस्थिती आहे म्हणजेच एक दृष्टिकोण आहे म्हणजेच मत आहे. त्यामुळे मतच नाही ही नुसतीच एक हास्यास्पद कल्पना ठरते.

मतच नाही असे काही असण्याचा कुणालाच धोका नाही वाटत. निवांत राहू शकतात सगळे. मतांचे अस्तित्व, गोंधळ, मारामाऱ्या, संघर्ष आणि त्यातून निर्माण होणारी सर्व घाण अबाधित राहणारच या श्रद्धेने, निष्ठेने आणि खात्रीने सगळे निर्भय राहतात. एकमेकांचे भय आणि त्यामुळे होणारी हिंसा ठीक आहे पण मतवाले असणेच धोक्यात येणे हे किती भयावह होईल !

साधे अनुनासिक असो की पक्षोपपक्ष असोत सगळे एकच ते !

--- ००० ---

मराठी कविता

तुकारामानंतर स्वत:ला भिंगाखाली
घेण्याच्या वाटेवर कोण चालले
केशवसुत बालकवी मर्ढेकर
कोलटकर आरती प्रभू चित्रे
धुरी सदानंद रेगे रामचंद्र कदम
आणि आता तिळवे लाखे चंप्र

सामाजिक राजकीय तर ठीकच
त्यांची स्वप्ने ठरलेली होती आहेत
इतरांना कंटाळा आला तरी
त्यांना येत नाही हीच त्यांची प्राप्ती

बाकी शेकडो हजारो काय करत राहिले
करत राहिले चर्वण
व्यक्तिगत आणि सामाजिक
यांतल्या द्वंद्वाचे स्वत:च्या सुखदु:खांचे
मूडसचे उदात्त कल्पनांचे
कसे जगायला हवे ते कळण्याचे
मला कळतेय पण त्यांना कळत नाहीय याचे

स्वत:ची मते नैतिक कल्पना दिसणाऱ्या
समस्यांवरची निराकरणे
आणि सौंदर्यासक्ती आणि आईचे प्रेम
सारांश म्हणजे सारांशच जगण्याचे
ठरवून उगाळत राहिले सदोदित
आपटत राहिले सह्याद्रीच्या कड्यांवर
आणि म्हणत राहिले अभिमानाने
आम्हीच विचारवंत आम्हीच प्रेषित

कधी लढ म्हणा कधी देणाऱ्याचे
हातच घ्या कधी शंभरदा प्रेम करावे
हे भिल्लासारखे अचूक सांगत राहा
कधी घामाचे गोडवे गा
कधी विठ्ठलाचे गा
मुख्य म्हणजे काही ना काही
उदात्तगिरी करून
जिंकत राहा अस्मितांची डबकी

सांगत राहा आम्ही शूर आम्ही दिलदार
आम्ही प्रेमळ आम्हीच धडा शिकवणारे
थोडक्यात म्हणजे आमचीच लाल असे

कविता करणे कविता सुचणे
या आत्मप्रौढीत मश्गूल
कौशल्ये आत्मसात केलेले जादूगारच जणू
सदोदित भोळ्याभाबड्या
गीतरचनेच्या स्तरावर राहणारे
नाजुक हळवे भावनाशील
गदगदणारे रडणारे क्रोधाने
लाल होत पिझ्झा खाणारे

कधी अलंकार कधी प्रतिमांची झुंबरे
लयदार वळणदार सेक्सी असण्याचे
बंधन पाळणारी दृष्टी बाळगणारे दिलखेचक
झब्बे घालून चिंतनशील दुर्बोध डोळ्यांचे
रा. शं. वाळिंब्यांना पठडी म्हणणारे
पण नव्यांना झाडून हाकलायला हवे
ही त्यांचीच पठडी नेटाने चालवणारे

कधी विद्वत्ता कधी भाषाप्रभुत्व
कधी फील्डिंग लावून पारितोषिके
कधी टोळ्या करून एकमेकांना
वाहवा करणारी कविता प्रसवणारे

थरथरते ओठ थरथरते हात उद्विग्न
मस्तक माणुसकीचे स्वमताचे कवच
भरगच्च पुनरावृत्त्या भावनांच्या रेलचेलींची
श्रीमंती यांत सतत लडबडणारी बडबडणारी

कविता मुख्यत: बाहेरख्याली असणारी
हावरट
कोणत्याही मुळे हलवणाऱ्या मानवी
समस्यांची आच निकड नसलेली
आत्ममग्न खुश दु:खी कविता
व्हारायटी स्टोअर्स असलेली
--- ००० ---
२६-०५-२२.